

Kudüs Vakıflarında İstihdam: 18. Yüzyılda Vakıf Görevlilerinin Sosyo-Ekonomik ve Demografik Özellikleri*

Şerife Eroğlu Memiş**

Employment in the Waqfs of Jerusalem: Socio-Economic and Demographic Characteristics of Waqf Staff During the 18th Century

Abstract ■ This study aims at analyzing the employment status of the waqf staff in Jerusalem during the 18th century from a socio-economic and demographic point of view. It focuses on effects of central authority and its existence symptoms and functioning in a provincial town in the context of applications implemented by Ottoman central government for waqf matters. This study has four parts. In the first part, the status of the waqf employees within the Ottoman social structure will be examined. Then, the titles and nicknames of the waqf staff will be mentioned in relation to the changes in the historical process. The appointment, dismissal and the working period of the waqf employees will also be examined under a separate heading. In this part, procedures and control relating to the impact of these appointments held by the Ottoman government will be ascertained. The third part we try to reveal the ratio of waqf staff within the city's population. The fourth part the salaries of examines the waqf employes. Through this analysis, it tries to shed light on the employment policies of the Ottoman state in a provincial town in which it maintained control through waqf posts and salaries.

Keywords: Employment, Jerusalem, Social History, Waqf, 18th century.

Giriş

Yüzyıllar boyunca İslam toplumlarında ve devletlerinde önde gelen kurumlar arasında yer alan vakıflar, Osmanlı Devleti'nde de hayri, sosyal, beledi, dini ve

* Bu makale "Osmanlı Taşra Toplumları ve Vakıf Kurumu: Kudüs, 1703-1831" başlıklı Doktora Tezi'nden üretilmiştir.

** Vakıflar Genel Müdürlüğü.

eğitim başta olmak üzere pek çok alanda sayısız hizmetlerin sunulmasına vesile olmuştur.¹ Müslümanlar için Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal şehir olan Kudüs'te de vakıflar kent mekânına, toplumsal ilişkilere ve merkezi yönetimle olan münasebetlere etki etmiştir.² Mescid-i Aksâ ya da *Harem-i Şerif* olarak da adlandırılan alan kuruluşuyla birlikte Kudüs şehir merkezine hâkim olmuş ve İslâm devletlerinin de sembolik merkezi haline gelmiştir. Emeviler Dönemi'nde inşa edilen, Eyyûbî ve Osmanlı dönemlerinde çok sayıda tamir ve bakımlarla ihya edilen bu camiler, zaman içerisinde, şehir merkezini kuşatan ve idari sistem ve kentsel hizmetler örgütlenmesinin bir parçası olan geniş bir *vakıf ağı*³ nın da mer-

- 1 Vakıfların sosyal ve ekonomik hayattaki etkilerine ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s. 279-304; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesinin XIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, 14 (1982), s. 2-8; agy, XVIII. *Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, (Ankara, TTK, 2003); Halil İnalçık, "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Halil İnalçık with Donald Quataert (ed.), (New York: Cambridge University Press, 1994), s. 47, 79-83; Hasan Yüksel, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)* (Sivas: Dilek Matbaası, 1998), s. 153-176; Ömer Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü* (Ankara: TTK., 2000); Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi, Sivas Ali Baba Zaviyesi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1992); Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri* (Bursa: Gaye Kitapevi, 2004).
- 2 Örn. bkz. Mucireddin el-'Uleymî el-Hanbelî, *el-Ünsül-Celil bi-Târîhi'l-Kudsî ve'l-Halîl*, (Amman: Mektebetü'l-Muhtesib, 1973); Arif El-Arif, *el-Mufasssal fî Tarih-i Kuds* (Kudüs: Fevzi Yusuf, 1961), II; Mehmet İpşirli ve M. Tamimi, *Evkafl ve Emlâkü'l: Müslimîn fî Filistîn (The Pious Foundations and Real Estates in Palestine)*, (İstanbul, yayıncı yok, 1982); David S. Powers, "Revenues of Public Waqfs in Sixteenth Century Jereusalem", *Archivum Ottomanicum*, 9 (1984), s. 163- 202; Mehmet Tütüncü, *Turkish Jerusalem (1516-1917): Ottoman Inscriptions From Jerusalem and Other Palestinian Cities* (Netherlands: SOTA, 2006).
- 3 "*Vakıf ağı*" kavramı Ömer Lütfi Barkan tarafından "*hayrât siteleri*" ve Bahaeddin Yediyıldız tarafından "*vakıf hayrât sistemi*" kavramlarına alternatif bir kavram olarak sunulmuştur. 20. yüzyıla ait bu kavram ile kökleri İslâmiyetin ilk yıllarına uzanan vakıf kurumunun kavramsallaştırıldığı bu çalışmada sur içerisinde kalan "Kadim kent"teki vakıfların kent mekânına, toplumsal ilişkilere ve merkezi hükümetle olan ilişkilere etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bkz. Şerife Eroğlu Memiş, "Osmanlı Taşra Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs, 1703-1831", (Ankara, Doktora Tezi 2016), s. 58-178. Benzer şekilde, Van Leeuwen Osmanlı idari sistemine vakıf alanının nasıl dâhil edildiği sorusunu cevapladığı üç yoldan birisi olarak öncelikle bir "*imparatorluk vakıfları ağı*" oluşturulması şeklinde ifade etmiştir. Bkz. Richard Van Leeuwen, *Bir Osmanlı Şehri: Şam-Vakıflar ve Şehir*, (İstanbul: Küre Yay., 2012),

kezi olmuştur. Osmanlı Dönemi'nde de Müslümanlar için Kudüs'ün en önemli dini merkezi Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahrâ camilerinin bulunduğu Harem-i Şerif alanı idi. Bu alan, Kudüs'te "Kadîm (Eski) Şehir" olarak adlandırılan tarihi bölgenin güneydoğusunda yer almakta ve eski şehrin altıda biri kadar bir alanı kapsamakta idi.⁴

Osmanlı klasik dönemi boyunca Kudüs'te inşa edilen ya da tamiri yapılan cami, mescit, çeşme, han medrese vb. yapıların yüzde altmış gibi büyük bir oranı Harem-i Şerif'te ya da yakın çevresinde bulunmakta idi.⁵ Eyyübî ya da Memlüklerden devralınan bu medrese ve camilerin Osmanlı Dönemi'nde de gerek tamir ve bakımları yapılarak, gerekse yapılan görevli atamaları ile işlevselliği muhafaza edilmiş ve yapıların temel fonksiyonları devam ettirilmiştir.⁶ Zira Müslümanların

s. 110. Demirel de vakıfların "Osmanlı şehirlerini ve şehir hayatını bir örümcek ağı misali sardığı" yorumunu yapmıştır. Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir*, s. 2.

4 Mescid-i Aksâ sınırları içerisinde bulunan binaların ve açık alanların tamamının İslâm inancı ve fıkhi açısından aynı kutsallıkta olduğu değerlendirilmektedir. Buna göre Kubbetü's-Sahra örneğinde olduğu gibi ister yerin üstünde olsun, Mervan Mescidi örneğinde olduğu gibi ister yerin altında olsun hüküm aynıdır. Mescid-i Aksâ külliyesindeki yapılar çeşitli yükseklik seviyelerine sahiptir. Birinci seviye yerin altında olup, su kuyuları, su kanalları ve üzeri toprakla örtülü olan bazı binaları içerir. İkinci seviye yine yerin altında olup, Mervan Mescidi, Burak Mescidi, Kadim Aksâ Mescidi, Rahmeti ve Tövbe Kapıları ve kapalı kapılar olan Müfred (Tekli) Kapısı, Müzdevec (İkili) Kapısı, Müselles (Üçlü) Kapısı, Burâk (Mağribliler) Kapısı ve Silsile Kapısı'nı içerir. Üçüncü seviye zemin seviyesinde olup, Mescid-i Aksânın güney tarafında yer alan Kible Mescidi'ni, ana sahaları, açık olan kapıları ve revakları içerir. Dördüncü seviye ise zeminin az üstünde yükselmiş olup, Kubbetü's-Sahra'yı, Kubbetü's-Sahra'nın avlusunu, kubbeleri, binaları ve bütün bunları çevreleyen kemerleri kapsamaktadır. Filistin Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Akademik Topluluğu (PASSIA), *Mescid-i Aksâ Rehberi (Harem-i Şerif)*, (Kudüs: TİKA, 2013), s. 4-5.

5 Frantz Buhl, "Kudüs", *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), VI, s. 962.

6 Bu yapıların 18. yüzyılda tamir ve bakımları ile görevli atamalarına ilişkin kayıtlar daha önce de belirtildiği üzere VGMA'da muhafaza edilen ve 1102-1250/1690-1834 yılları arası kayıtları içeren Hurûfât ya da Askerî Rûznâmçe defterleri kayıtlarından takip edilebilmiştir. Söz konusu kayıtlarda Kudüs'te en fazla vakıf kaydının dinî hizmet ve eğitim amaçlı vakıflara yapıldığı görülmüştür. Yine, özellikle, peygamber, sahabe, evliyaullah gibi dinî bakımdan saygın kişiler adına yaptırılan cami, mescit, zaviye, hangâh, türbe, makam, merkad gibi vakıf hayratlara ilişkin kayıtlar sayıca oldukça fazladır. Kayıtlara ilişkin detaylı bilgi için bkz.; Şerife Eroğlu Memiş, *Hurûfât defterleri'nde Kudüs-i Şerif Kazası: Vakıflar, Görevler ve Görevliler* (İstanbul: Yeditepe, 2017), s. 89-241. Defterlere ilişkin genel bir değerlendirme için ayrıca bkz. Mustafa Alkan, "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: TTK Basımevi, 2010), IV/ I, s. 825-842.

kutsal mekânlarını korumak ve bakımını sağlamak Osmanlı padişahı için öncelikle dini bir vazife olarak düşünülmekte idi. Öte yandan, Memlûkler dönemi ile karşılaştırıldığında, Harem-i Şerif'teki Osmanlı mimarisinin çok daha küçük yapılarla temsil edildiğini de belirtmek gerekir.⁷ Bunda Memlûklerden farklı olarak Osmanlıların, kentte yeterli sayıda olan medrese ve camilere yenilerini eklemek yerine, kentin altyapısına yatırımlar yapmaya öncelik vermeleri belirleyici olmuştur.⁸ Yeni yönetim kent bütçesine akan tahsisatları ve bağışları, güvenlik koşullarının düzeltilmesi, kente su sağlanması, yeni bir kapalı çarşı kurulması ve Kudüs halkının refahının artırılması gibi alanlarda harcamayı seçmiştir.⁹

Harem-i Şerif ve etrafında şekillendiği belirtilen Kudüs kenti vakıf ağı içerisinde faaliyet gösteren görevlileri büyüteç altına almayı amaçlayan bu çalışmada, 18. yüzyılda vakıf görevlilerinin sosyo-ekonomik ve demografik özellikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Osmanlı merkezi yönetiminin bir taşra kentindeki istihdam politikaları da vakıf görevlileri üzerinden belirlenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda devlet iktidarı ve denetiminin taşradaki işleyişi ve varlık belirtileri üzerinde de durulacaktır. Bunun için öncelikle bahse konu vakıf görevlilerinin kimler olduğu ve Osmanlı toplumsal yapısı içerisindeki konumları belirlenmeye çalışılacaktır.

Osmanlı toplum yapısını konu alan çalışmalarda Osmanlı toplumu iki büyük sınıfa ayrılmıştır.¹⁰ Genellikle yönetici seçkinler ya da yönetici sınıf ve bazen de vergi veren sıradan halktan (*re'âyâ*) ayrı olarak vergi toplayanlar şeklinde tanımlanan *'askeri* sınıf, padişah beratı vasıtasıyla dinî veya idari güce sahip olan kişilerden, yani saraya ve orduya bağlı görevliler, memurlar ve *'ulemâdan*

7 Kudüs kenti geneli için de söylenebilecek bu durumun, Hillenbrand'a göre gerekçesi Harem ve çevresinin Memlûk yapılarıyla sıkı sıkıya kuşatılmış olması ve Osmanlı mimarisinin özelliklerini yansıtmak büyük ölçekli yapılar için uygun boş bir alanın bulunmamasıdır. Robert Hillenbrand, "Introduction: Structure, Style and Context in the Monuments of Ottoman Jerusalem," *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517-1917*, Sylvia Auld and Robert Hillenbrand (eds.), (Londra: Altajir World of Islam Trust, 2000), s. 7. Avcı'ya göre ise, Mekke ve Medine örneklerinde görüldüğü üzere, Osmanlı yapılarının küçüklüğü, kentin silüetine hâkim olan Kubbetü's-Sahra'nın yüksekliğini geçmemek gibi, dini saygıdan kaynaklanan bir tutuma da bağlı olabilir. Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti, Kudüs (1890-1914)*, (Ankara: Phoenix Yayınları, 2004), s. 36.

8 Avcı, *Değişim Sürecinde*, s. 39.

9 Andre Raymond, "The Ottoman Conquest and the Development of the Great Arab Towns", *International Journal of Turkish Studies*, 1 (1979-80), s. 84-101.

10 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, (Ankara, Yayınevi, 1971), II, s. 89-94; Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki 'A'yan' ve 'Eşraf' Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, III (1982), s. 107.

oluşan hizmete dayalı bir soylu zümre idi.¹¹ Gösterdikleri bağlılık ve yaptıkları hizmete karşılık sultan onlara maaş, toprak ve kaynaklar üzerinde belirli tekel-ler türünden ihsanda bulunurdu.¹² İkincisi ise, yukarıda da bahsedilen, vergi vermekle yükümlü olan, fakat devlet yönetimine katılmayan bütün Müslim ve gayrimüslim uyrukları içine alan re'âyâ idi. Osmanlı İmparatorluğunda devletin ekonomik ve idari politikası çerçevesinde oluşturulan toplum yapısı korunmaya çalışılmıştır.¹³

Vakıf görevlileri ise padişah beratı ile görevlerini yapmaları sebebiyle, *'askerî zümre* mensubu olurlar ve "*ehl-i mürtezika*" olarak adlandırılırlardı. Ergenç, Ankara Şer'îye Sicilleri'nden tespit ettiği 1013/1605 tarihli fermana referansla bu zümrenin kapsamını şöyle ifade etmiştir: "Osmanlı Devleti'nde *'berât-ı hümayûn ile hitâbet ve imâmet ve emânet ve kitâbet ve tevliyyet ve cibâyet ve nezâret ve meşîhiyyet ve cüz'ü tesbih-hân ve bunun emsâli mansıb tasarruf edenler 'askerîdir ve berât-ı şerîfle doğancı ve yayacı ve derbendci ve köprücü ve ulakçı ve yağcı ve otakçı ve haymana ve çeltükçü ... kadı ve nâ'ibleri ve şehir kethüdâları ve tekâlif-i örfiyyeden mü'âf olanlar 'askerîdir.*" Bunlardan başka, "*evlâd-ı askerî ve sâdât, mü'tak ve mü'takaları ... 'askerînin zevcâtı 'askerîdir.*"¹⁴ Bu belge bütün vakıf görevlilerinin kendilerine tevdi edilen beratlar ile yönetici zümre arasına dahil olduklarına işaret etmektedir. Ayrıca icra ettikleri meslek veya çalıştıkları müesseseye bağlı olarak *mütevelli, nâzır, câbi, müderris, mu'îd, muallim-i sıbyan, şeyh, derviş, zaviyedâr* gibi isimlerle de anılırlardı. Bir meslek bu olmamasına rağmen askerî zümre mensuplarının evlatları ve nesebi olarak geçen *seyyid* unvanlı *sâdât*dan kişiler de askerî zümre içerisinde yer almışlardır.¹⁵

16. yüzyılda genişlemenin ve merkezîyetçiliğin doruğuna erişilmesinin ardından, 17. ve 18. yüzyıllarda askerî zümre genişlemiştir. Osmanlı idari mekanizması

11 Abdul-Karim Rafeq, "Political Power and Social Networks: Popular Coexistence and State Oppression in Ottoman Syria", *Islamic Urbanism in Human History, Political Power and Social Networks*, Tsugitaka Sato (der.), (Londra and New York: Kegan Paul, 1997), s. 22.

12 Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), s. 69.

13 Yüksel, *Osmanlı Sosyal*, s. 22.

14 Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, (Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı, 1995), s. 214.

15 Vakıf kurucularının toplumsal statülerini tespit etmeye yönelik çalışmalarda da sâdât askerî zümre içerisinde değerlendirilmiştir. Örn. bkz. Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", *Osmanlı Araştırmaları*, III (1982), s. 143-164.

ve merkez-çevre ilişkileri açısından bir “yeniden yapılanma” olarak değerlendirilen bu genişleme, “Osmanlılaşma”¹⁶ kavramı ile ifade bulunmuştur.¹⁷ “Belli bir hizmet karşılığı olsun olmasın gelir hakkı elde etmek, soyunun Hz. Muhammed’e dayandığını iddia etmek ve bir askerî birliğe girmek 17. yüzyılın ikinci yarısında askerî zümreye dâhil olmanın üç yolu olarak karşımıza çıkmakta idi.”¹⁸ Bu süreçte, kişilerin askerî zümreye geçişleri paytaht ya da eyalet merkezlerinde verilen berâtlarla tasdik edilmekte idi. Kazanılan bu yeni statü ise beraberinde vergi muafiyeti, maaşlar ya da toplumsal saygınlık gibi bazı ayrıcalıklar da getirmekte idi.¹⁹ 17. ve 18. yüzyıllarda ise bu statü ve imtiyazların dağıtımında bir önceki yüzyıla göre daha serbest davranılmıştır. Örneğin, vakıflara yapılan yeni görevli tahsisleri, hisseli görev paylaşımları gibi pek çok uygulama kişilere vergi muafiyetinin yanı sıra devlet nezdinde de tanınmış bir statünün itibarını getirmekte idi. Ancak, Canbakal artan makam taleplerini sürecin bir boyutu olarak “unvan yağması, unvanlara hücum” şeklinde nitelendirmiştir.²⁰ Artan bu talepler neticede muhtelif geçmiş-

16 18. yüzyılda Osmanlı Devleti ile çeşitli vilâyetlerindeki elitler arasındaki ilişkide temel değişiklikler meydana gelmişti. Üstelik bu değişiklikler vilâyetten vilâyete farklılıklar gösteriyordu. Bazı tarihçiler, yerel elitlerden oluşan geniş bir kesimin 18. yüzyılda Osmanlılaşmasını ileri sürmüştür. Onlara göre bu Osmanlılaşma, 1700’lerin sonunda iyice yaygınlaşan merkezî denetimin çözülmesine karşı panzehir işlevi görmüştür. Jane Hathaway belirgin bir Osmanlı elit siyasi kültürünün Mısır’a aktarıldığını öne sürdüğü çalışmasında (The Politics of Households: “Egypt in the Seventeenth Century”) Osmanlılaşma terimini kullanmaz iken, Osmanlı taşrasının ikincil yönetim çevrelerine yayıldığını belirtir. Bruce Masters (The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East : Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600-1750, New York 1988) bu grubu gelişmekte olan bir Osmanlı üst sınıfı olarak görürken, Khoury (State and Provincial Society) süreci Osmanlılaşma olarak tanımlar.

17 Bkz. Karl Barbir, *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758*, (Princeton: Princeton University Press, 1988); Rifa’at Abou-el-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Century*, (Albany: SUNY, 1991); Ariel Salzman, “An Ancien Regime Revisited: ‘Privatization’ and Political Economy in the Eighteenth Century Ottoman Empire”, *Politics and Society*, 21 (1993), s. 393-423.; Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society*; Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to Centralization*, (New York: Cornell University Press, 1994); Jane Hathaway, “Rewriting Eighteenth Century Ottoman History”, *Mediterranean Historical Review* 19/1 (2004), s. 37.

18 Canbakal, *17. yüzyılda Ayntâb*, s. 81-82.

19 Canbakal, *17. yüzyılda Ayntâb*, s. 83-84.

20 Askerî zümreye geçişin anahtarlarından biri olarak belirli bir hizmet karşılığı berât-ı ‘alışan ile atanan vakıf görevlileri ve özellikle de bir şehirdeki vakfın yönetimi ile gelecek olan nüfuz ve itibar nedeniyle vakıfların yönetimi Kudüs re‘âyâsı için cazip makamlar konumunda idi. Şam Ahkâm Defterleri’nde vakıfların yönetim ve diğer görevlerine

lerden gelen bazen layık olmayan kişilere soyluluk unvanlarının verilmesine de neden olmuştu.²¹ Devlet açısından bakıldığında ise, unvan taleplerinin karşılanması kişilerin devlete olan sadakatlerinin satın alınması ile devletin güçlenmesine katkıda bulunmakta idi.²²

1. Kudüs'te Vakıf Görevlilerinin Unvan ve Lakapları

Kudüs'te vakıf görevlerinin çoğu Kudüs'ün yerel seçkin ailelerince nesilden nesile geçen makamlar konumundadır.²³ Kudüs'ün yerel seçkin ailelerince diğer sosyal gruplardan kendilerini ayırmak için aile nesilden nesile geçen, değişmeyen aile isimleri veya isimlerinin önüne gelen unvan, lakaplar kullanılmıştır. Bunlardan ilkinde kullanılan aile isimleri kentin önde gelen aileleri etrafında şekillenen ilişkiler ağında bir aileye mensubiyeti ifade ederken, aynı zamanda da kendilerini yerel halktan ayırmak ve önde gelen konumlarını pekiştirmek için bir araç konumundadırlar.²⁴ Öte yandan, Kudüs'te bulunan geleneksel ailelerin isim yapıları ve

yapılan çok sayıda müdahaleye ilişkin hüküm kaydedilmiştir. Hükümlerde yer alan bu müdahalelerin, “*vâkıfın şartına, vakfiye şartına, berât-ı şerîfe aykırı*” ve çoğunlukla da “*kanun ve uygulamalara aykırı*” olduğu bildirilmiş, görevini hakkıyla yapan görevliler İstanbul'da bulunan kayıtlardan kontrol edilerek görevlerine iade edilmişlerdir. Örneğin, Melik Salahaddîn Timârhanesi Vakfı'nın tevliyetine ilişkin yapılan görevli atamaları sırası ile zikredildikten sonra, nesiller boyu 'Alemî ailesi uhdesinde bulunan görevin H. 1197/M. 1783 senesinde günlük 4 akçe ücret ile Yusuf Halîfe'ye berat ile verildiği halde, tevliyet ücreti aslında 6 akçe olup, 2 akçesinin sahibinin kendisi olduğunu iddia eden aynı aileden Seyyid Cûdullah el-'Alemî hissedarlık berâtı ibrâz etmiştir. Bunun üzerine; “*Anadolu ve Haremeyn ve Cizye Muhâsebesi ve Mevkûfât ve Baş Mukata'a ve Mukabele-i Süvâri ve İstanbul ve Küçük Rûznâmçe ve Haslar ve Büyük Kala ve Maden Kalemleri ve Haremeyn mukata'ası ve Rûznâmçe-i 'Askerî*” defterlerinden yapılan inceleme neticesinde sunulan beratın sahte olduğu anlaşılmış ve bu kişinin vakfın işlerine müdahalesinin men' edilmesi hükme bağlanmıştır. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3) 139/1. Aynı konuya ilişkin Şaban 1201/M. 1787 tarihli benzer bir hüküm için bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (4) 128/1. Vakıfların yönetim ve diğer görtevelerine yapılan müdahaleler için ayrıca bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3) 102/5; 146/3; 232/1; (2) 173/4; 183/4; (3): 58/4; 68/2; 76/2; 120/4; 121/4; (4): 59/3; 125/2; (5): 27/1; 41/2; 53/1; 95/1; (6): 14/45; (7): 6/3; (2): 50/1; (3): 46/1; (4): 128/2; (5): 9/1; (6): 43/4.

21 Canbakal, *17. yüzyılda Aymtâb*, s. 83.

22 Canbakal, *17. yüzyılda Aymtâb*, s. 83.

23 Memiş, “Osmanlı Taşra”, s. 219-235.

24 Johann Büsow, *Hamidian Palestine: Politics and Society in the District of Jerusalem, 1872-1908*, (Leiden: Brill, 2011), s. 375.

oluşumları tanımlanabilir bir karakter arz etmektedir. Örneğin, Eyyûbî ve Memlûklü dönemlerinde, *evlâd* formu baskın şekilde kullanılmıştır.²⁵ Osmanlı yönetiminin başlangıcında ise geleneksel ailelerin isimleri ile ilgili pek çok gelişme yaşanmıştır. Öncelikle, mezheb ile ilgili aile isimleri yavaş yavaş terk edilmiştir. Buna Hanefî mezhebi ile ilgili olanlar da dâhildir.²⁶ Aile isimlerinin şekillenişine ilişkin bir diğer gelişme ise, aitlik bildiren *ya'* harfinin aile isimlerinin sonuna eklenerek "î" şeklinde okunmasıyla olmuştur. Böylece her ailenin ismi bir kelime ile ifade edilmiştir.²⁷ 18. yüzyılın başlangıcında eşrâf ile var olan bağlantılarını kuvvetlendirmek ya da bir bağlantı kurmak için bazı aileler ise isimlerini tamamen değiştirmişlerdir.²⁸ Böylece birbiri ile bağlantısı olmayan en az üç aile, aile ismi

25 Örneğin: *evlâd el-Âlemi, evlâd el-Dairi, evlâd Ebu'l-Lutf* gibi. Bazı aile isimlerinin oluşturulmasında ise *Benî* formu kullanılmıştır. *Benî Camâ'a, Benî Kudama* örneklerinde olduğu gibi. Her bir ailenin Sünnî mezhebi değişmeyecek şekilde aile isimlerine eklenmiştir. Bu durumun Sultan Baybars'ın her bir mezhebin görevlilerini kendi mezhebinden ataması kararının öncesine dayandığı belirtilmektedir. Eyyûbî ve Memlûklü dönemlerinde iki unvan daima ilk isme eklenmiştir. İlki "babası" anlamında kullanılan "Ebü" kelimesi ve her biri de özel bir ilk isimle tanımlanmıştır. Örneğin her Muhammed *Ebü Abdullah, İbrahim Ebü İshak, Süleyman Ebü Rabi'* ve Ali de daima *Ebu'l-Hasan* şeklinde adlandırılmıştır. İkinci unvan da "din, inanç" anlamında "ed-din" kelimesi ve yine her bir ilk isme özel bir isimle kullanılmıştır. Böylece her Muhammed Kemaleddin (veya Şemseddin, Nasreddin) ile her İbrahim Burhaneddin, her Süleyman Alameddin, her Ali Alâeddin ve her Yusuf Cemaleddin veya Salahaddin ile adlandırılmıştır. Şurası da kesindir ki, 'Alemî, Şihâbî ve Kemal ailelerinde olduğu gibi, aile isimleri orijinallerini atalarının isimlendirildiği unvan formlarında bulmuşlardır. Örneğin, sırasıyla Alâmeddin Süleyman, Şihâbeddin Ahmed ve Kemaleddin Muhammed'de olduğu gibi. El-Alami, "The Waqfs of the Traditional", s. 148.

26 16. yüzyılın sonuna geldiğinde durumun istisnası birkaç aile dışında aileler bu kullanımı bırakmışlardır. Bu durumun istisnası olan bazı Hanefî mezhebine mensup olmayan ailelerden Şâfi' İmam ve Cârullah aileleri örnek olabilir. El-Alami, "The Waqfs of the Traditional", s. 148.

27 Örneğin, *evlâd el-Dairi, el-Halidi el-Hanefi* ismi sadece Tahiri ve sonrasında el-Halidî; *evlâd el-'Alem el-Malikî* ismi de aileye referansla yalnızca el-'Alemî olmuştur. Alami, daha önce yaklaşık beş asır kullanımda olan aile isimlerine getirilen bu önemli sadeleşmenin sebebinin Arap olmayan Osmanlı yöneticilerine bağlanabileceğini belirtmiştir. Araştırma kapsamında incelenen dönemde vakıf çalışanlarının isimlerinin de çoğunlukla aile isimlerinin sonuna eklenen "î" harfi ile ifade edildiği görülmüştür. Örneğin pek çok kayıta görevliler, Hüseyinî, 'Alemî, 'Aselî, Terhî, Halidî gibi aile isimleri ile adlandırılırken, az sayıda da olsa aile ismine eklenen "ebü", "bi-ibni", "evlâd-ı" şeklinde ifade edilen vakıf çalışanlarına da ratlanılmıştır. Örn. bkz. Memiş, "Hurûfât defterleri'nde", s. 244-299.

28 Nablus örneğinde Arafat ailesine ilişkin bir değerlendirme için bkz. Beshara Doumani, *Rediscovering Palestine, Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900* (California: University of California Press, 1995), s. 61-63.

olarak el-Hüseyinî ismini kabul etmiştir.²⁹

İkinci olarak, Kudüs'ün önde gelen aileleri tarafından kendilerini toplumun diğer kesimlerinden ayırmak için çeşitli unvanlar kullanılmıştır.³⁰ Mahmud Yazbak, Hayfa üzerine yapmış olduğu çalışmasında geç dönem Osmanlı şer'îye sicillerinde toplumsal statünün önemli bir göstergesi olarak unvanların önemine ve çeşitli toplumsal gruplarına işaret eden 24 farklı unvan tespit etmiştir.³¹ *Paşa*, *bey* ve *efendi* Osmanlı resmî hiyerarşisinde üç temel mevkiye işaret eden fonksiyonel unvanlar idi. Fakat *bey* ve *efendi* lakapları zaman zaman sosyal statüye işaret eden lakaplar olarak da kullanılmıştır. *Paşa* unvanı ise askeri ve idari en üst mevki olarak kullanılmış ve hiçbir zaman da dini görevliler için kullanılmamıştır. Arapça *el-efendiyye* kelimesi Kudüs'ün önde gelen ulemâya mensup aileleri için kullanılmıştır. Bilindiği gibi, bu bir yüceltme unvanıdır. Beyaz bir türban veya Peygamber soyundan gelenlerin (eşrâfın) takmış oldukları yeşil bir türban örneklerinde olduğu gibi ulemâ sınıfı mensuplarının giyimleri de toplumda ayırt edici bir özelliğe sahipti.³² Ayrıca resmî belgelerde bu ailelerin mensupları askerî zümre içerisinde almış oldukları görevleri gereği çeşitli övücü elkâb ve dualar ile bir takım unvanlarla da re'âyâdan ayırtılmışlardır. Örneğin, imamlara, hatiblere "halîfe", "fakih", "molla" diye hitab edilmektedir. Halîfe kelimesi Peygamber'den sonra Müslümanlara imamlık, liderlik yapanlara verilen unvandır. Ancak Osmanlılarda genel olarak imamlar için, şer'iatı bilen ve dinin amelî bilgilerini öğretten ve uygulatanlar için kullanılmıştır. Fakih de fıkıh bilginlerine verilen ad iken, halîfe anlamında kullanılan bir unvandır. Molla unvanı ise, mevlânâ sözcüğünün bir şeklidir.³³ Tüm bu unvanların ortak özelliği ise, ulemâ ve din adamlarının

29 Örneğin, evlâd-ı Ebu'l-Vefâ, Abdullatif el-Hüseyinî; Gudayye ailesinin bir kolu Yunus el-Hüseyinî ve sonra da evlâd-ı Kâdî-yı Salt el-İmam el-Hüseyinî olmuştur. Evlâd-ı Dairi ise geleneksel aile ismini tamamen terk ederek el-Halidî ismini almışlardır. Buradaki gaye ise, ailenin sahabe Halid bin Velid ile var olduğu iddiasını kuvvetlendirmektir. Aynı dönemde aile isimlerini değiştirmeyen 'Alemîler, kendilerini Fas'ın 'Alemîleri ile özdeşleştirmişlerdir. El-Alami "The Waqfs of the Traditional," s. 148.

30 Konuya ilişkin farklı bir değerlendirmede, konu "kültürel nüfuz" ve "sembolik nüfuz" kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. Bkz. Büssow, *Hamidian Palestine*, s. 375-376.

31 Mahmoud Yazbak, "The Islamic Waqf in Yaffa and the Urban Space: From the Ottoman State to the State of Israel," *Adalah's Journal for Land, Planning and Justice*, 2 (2010), s. 47-69.

32 Büssow, *Hamidian Palestine*, s. 376.

33 Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa -Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma* (Ankara, 2006), s. 241; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi*, s. 71.

toplumdaki özel yerlerini, kendilerine verilen önemi ve gösterilen saygıyı belirleyen sözcükler olmalarıdır.

Vakıf görevlileri içerisinde bazı imtiyazlar sağlaması sebebiyle “*seyyid*” unvanı taşıyan vakıf görevlileri de sayıca fazladır. Zaman zaman Osmanlı toplumunda bu unvanı taşıyanların vakıf kurumlarında görev yapmaları teşvik edilmiş, hatta sahip oldukları özellikler açısından adeta zaruret olmuştur.³⁴ Hurûfât defterleri kayıtlarına göre Kudüs kentinde bulunan tüm vakıflarda görevli sayısının 291’i, yani %43’ü *seyyid* ünvanı taşımaktadır. Bunlardan 251 kayıтта *seyyid* olarak anılan vakıf görevlileri 40 kayıтта *es-seyyid* olarak kaydedilmiştir. Söz konusu kayıtlardan 100 kayıтта yer alan mütevelliden 152’si *seyyid*, 19 kayıтта yer alan mütevelliden 21’i *es-seyyid* ünvanlıdır. Aynı özelliği zaviye, medrese ve cami görevlilerinde de görmek mümkündür. Örneğin şehirdeki medreselerden Cebîbiyye Medresesi’ne mütevellî, nâzır, şeyh ve câbî³⁵ ve Tâziyye Medresesi’ne mütevellî, nâzır ve şeyh³⁶ olarak *Seyyid Muhammed el-Hüseynî* atanmıştır. Hangâh-ı Musliyye Medresesi Vakfı’na ise bevâb, şe’âl ve ferraş;³⁷ câbî³⁸ ve nâib-i nâzır³⁹ olarak *Seyyid Abdalbâki bin Seyyid Ali el-Lutfî* atanmıştır. Musliyye Medresesi Vakfı’nın tüm görevlilerinin *seyyid* ünvanlı olması dikkat çekmektedir.⁴⁰ Es’adiyye⁴¹ ve Yakûbiyye⁴² Zâviyelerine yapılan ‘Alemlî ailesinden görevlilerin hepsi de *seyyid* ünvanı taşımaktadır. Câmi-i Ömerî Vakfı’na yapılan görevli atamalarından Deccânî ailesi mensuplarının tamamı *seyyid* ünvanı taşımaktadır.⁴³ Esasında Hüseynî, ‘Alemlî,

34 Kaynaklarda “...şol kimesnelendir ki sahîb-i âl-i Resûl olalar, ellerinde sahîb şecereleri ola, revâ değıldir ki, bunlar katı zillet çeküb dellâl ve kimi ma’cuncu ola. Sâ’ir san’atda olsalar revâdur. Eđerçi bunların fabri fakrledür lakin hakimül-vakt olanlar ta’zîmen evkâflardan ve imâretlerden ki mahlûl nesne düşe hallerine münasib ola ki, kendüler tâlib olalar. Bunlar varken gayriye virmek hiç revâ değıldür...” denilmektedir. (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler-II) *Kitâbu Mesâlih’l-Menâfi’i’l-Mü’minin*, Yaşar Yücel (haz.), II, (Ankara, AÜDTCE, 1980), 6-7.

35 VGMA, 1107: 2/95.

36 VGMA, 1107: 2/97.

37 VGMA, 1107: 2/ 254.

38 VGMA, 1107: 2/255.

39 VGMA, 1107: 2/256.

40 Bkz. VGMA, 1107: 2/51; 1107: 2/59; 1107: 2/279; 1107: 2/288; 1091: 77/14; 1109:6/7; 1108: 1/23.

41 Bkz. VGMA, 1110: 131/114; 1125: 64/10.

42 Bkz. VGMA, 1108: 1/68; 551: 99/36.

43 Bkz. VGMA, 1111: 54/32, 552: 37/20.

Cârullah, Deccânî, Câ'ûnî, Davudî, Sururî, Afifî, Mağribî, Halidî ve Bistamî gibi Kudüs'ün seçkin ailelerine mensup vakıf görevlileri *seyyid* unvanı ile kaydedilmişlerdir. Ayrıca, Osmanlı genelinde ve özelde Kudüs vakıf görevlileri içerisinde 18. yüzyıl başlarında *seyyid* sayısının arttığı gözlenmiştir.⁴⁴

Önceleri *seyyid* ünvanları bulunmayan bazı zaviye ve medrese mensuplarının, 18. yüzyıl başlarından itibaren *seyyid* ünvanlarıyla kayd oldukları da görülmüştür. Bunun en tipik örneğini Küçük Ahmed Paşa Vakfı'ndan Sahratullah-ı Müşerrefe'de okunacak cüzler için atanan görevlilerde görmek mümkündür.⁴⁵ Sonradan evlâd-ı vâkıfta meydana gelen bu değişimin iki sebebi olabilir. İlki evlilik, diğeri ise Osmanlı genelinde görülen sahte *seyyidlik* ihtimalidir.⁴⁶ Kudüs'te görevli atamalarına ilişkin uygulamalara bakıldığında ise, çok farklı örneklere rastlanılmakta ve kesin bir hüküm verilmesinin hatalı olacağı anlaşılmaktadır. Öncelikle, Kudüs vakıf görevlileri içerisinde, dede, baba ve torunun *seyyid* ünvanlarıyla aynı belgede yer aldıklarını yaygın olarak görüyoruz. Örneğin, Hz. Nebiyullah Eşmavil Mescid ve Zaviyelerinin kurâ ve mezra'a Evkafı'na yapılan kâtip; Türbe-i Geylaniyye Evkafı'na yapılan nâzır; Es'adiyye Zaviyesi'ne yapılan nâzır ve şeyh; Medrese-i Hamrâ'ya yapılan nâzır ve Geylaniyye Vakfı'na yapılan mütevellî atamalarında görevli adı "*Seyyid Feyzullah el- Alemî bin Seyyid Muhammed Şebhara*

44 Nitekim Anadolu'da oldukça fazla sahte *seyyid* bulunduğu ve devlet tarafından bunların kontrolü ve iptali hususunda çalışmalar yapıldığı zikredilmektedir. Bkz. Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), s. 228-229); Rüya Kılıç, *Osmanlı'da Seyyidler ve Dervişler*, (İstanbul: Kitap Yayınevi 2005). Nakîbü'l-eşraflık defterlerinin tüm Osmanlı genelinde tutulması, sahte *seyyidler* için ciddi bir engel oluşturmuştur. Bkz. Cahit Baltacı, "Osmanlılar Dönemi'nde nakîbü'l-eşraflık Müessesesi ve Nakîbü'l-eşraflık Defterleri," *IV. Milli Türkoloji Kongresi*, 19-23 Ekim 1981. Abu Dîs'te bulunan Filistin Arşivi'nde Kudüs'e ait H. 1180/ M. 1766 tarihli bir Nakîbü'l-Eşraf Defteri bulunduğu belirtilmiştir. Sheikh Jamal Bawatneh, *The Center for Heritage and Islamic Research*, (Jerusalem: Palestinian National Authority Ministry of Waqf and Religious Affairs), s. 8.

45 Bkz. VGMA, 1107: 2/36; 2/28, 29, 219; 1119: 110/34, 43; 1139: 87/19; 1108: 1/16. yüzyılın başında "şeyh" olarak kaydedilen görevliler yüzyılın ortasından itibaren "seyyid" olarak kaydedilmişlerdir.

46 Osmanlı'da sahte *seyyidlik* iddialarına ilk dikkat çekenler Arap memleketleri üzerine çalışan araştırmacılar oldu. 18. ve 19. yüzyıllarda Bilâd-ı Şam ve Mısır konusunda yazılan birçok çalışma ortak bir olguya işaret ediyordu: *Seyyid* ailelerine evlilik yoluyla katılım ve sahte soy ağaçları uydurulması yoluyla sâdât sayısının artması. Canbakal'da aktarıldığı şekliyle, Establet, Pascal ve Rafeq tarafından yapılan çalışmalar Şam'da 18. yüzyılın ilk yarısında sâdât nüfusunun neredeyse ikiye katlandığını ortaya koyuyor. 19. yüzyıla geldiğinde ise, çağdaş bir gözlemciye göre, "*Suriye'de ve Mısır'da herkese seyid deniyordu.*" Canbakal, *17. yüzyılda Ayntâb*, s. 100.

bin Seyyid/Şeyh Feyzullah el-'Alemi" şeklinde kaydedilmiştir.⁴⁷ Daha önce de belirtildiği üzere, aile kendilerini Hz. Peygamber'in amcası Ebu Talib'e dayandırmaktadır. Bir diğer örnekte ise, Medrese-i Hamrâ Vakfı'na ait kayıta görevli adı "*Ammizadeleri Seyyid Mustafa Halife karındaşı Seyyid Abdussamed ve Ebussuud ve Seyyid Mustafa Ali*" şeklinde kaydedilmiştir.⁴⁸ Aynı tarihlerde Bayram Çavuş Vakfı Muallimhanesine muallim-i sıbyan olarak atanan *Seyyid Muhammed ve İbrahim bin Şeyh Abdülkadir Dâvûdî*'de görüldüğü gibi, kendi ismi öncesinde var olan *seyyid* ibaresi, babasının ismi öncesinde belirtilmemiştir. Bu ve benzeri farklılıkların kâtip hatalarından, yazım usulünden mi yoksa seyyidlik lakabının anlamındaki bir değişmeden mi kaynaklandığı çözülmesi gereken önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Seyyidliğin hangi unvan ya da mesleklerle kullanıldığı hususunda ise şunlar dikkat çekicidir. Öncelikle Hurûfât defterleri kayıtlarında Kudüs vakıf görevlilerinden 232 müteveli içinde 173 seyyid ünvanı taşıyan tespit edilmiştir. Seyyid olarak kaydedilen görevlilerin Hacı, Şeyh, Molla, Efendi, Ağa gibi unvan ve lakaplarla zikredildiği görülür. Ayrıca, şeyh ve nâzır, gibi vakıf görevlileri seyyid ünvanı ile yazılmıştır. Vakıf görevlileri içerisinde zâviyedar ve türbedâr, muîd ve müderris gibi görevlilerin çoğunluğu seyyid olarak belirtilmiştir.⁴⁹

Netice itibariyle seyyidlik anne ve babadan kan bağı ile geçen ve Osmanlı toplumunda müstesna bir yeri olan zümrenin kullandığı bir unvandır. Arşiv belgelerinde sıkça rastlanılan seyyidlerin, vakıf görevlileri içerisinde daha yaygın olarak bulunduğu da muhakkaktır. Aynı zamanda devletin sağlayacağı bazı muafiyetlerden yararlanmak amacıyla bazı suiistimallerin de görüldüğü tespit edilmiştir. Ayrıca küçük bir ihtimal de olsa, ileri gelen görevliler için bir saygı ibaresi olarak yazılma alışkanlığının bulunması ihtimali de söz konusudur.⁵⁰

2. Görevlilerin Tevcih, Azil ve Görev Süreleri

Vakıf görevlilerinin tevcihi, görev süreleri, *ferağ* (görevi bir başkası lehine bırakma) ve *kasr-ı yed* (el çekme, vazgeçme) ye ilişkin gerekçeler öncelikle

47 Sırasıyla bkz. VGMA, 1125: 64/8, 64/9, 64/10, 1114: 10/1, 10/2.

48 VGMA, 1124: 64/14.

49 Detaylı bilgi için bkz. Memiş, "Hurûfât defterleri'nde", s. 262-277.

50 Hülya Canbakal, "On the 'Nobility' of Urban Notables," in *Proceedings of the Conference on The Provincial Elites in the Ottoman Empire, Halcyon Days in Crete V*, (Rethymno: Foundation for Research and Technology-Hellas, Institute for Mediterranean Studies, 2006).

vakfiyelerde vâkıflar tarafından belirlenen şartlara bağlı olarak yapılmaktadır. Bu sebeple vakıf görevlilerin kişisel özellikleri ile sayıları gibi niceliksel özelliklerine ilişkin oldukça detaylı tanımlamalara vakfiyelerde rastlamak mümkündür. *Hilâf-ı şart-ı vâkıf* (vakıf kurucunun şartlarına aykırı olarak) yapılan atamalar Kudüs'e ait hükümlerde iptal edilmiştir. Örneğin, *Şeyhülislam-ı sâbık Merhûm es-Seyyid Mustafa Efendi ibni'l-merhûm Şeyhülislâm-ı sâbık merhum es-Seyyid Feyzullah Efendi Evkâfi*'nin vakfiyesinde ders-i 'âmmlık ciheti Hanefî imama şart kılınmış iken, Şâfi bir kişinin üzerine berat ettirmesi nedeniyle Mahkeme'ye şikâyet edilmiştir.⁵¹ Başka bir hükümde ise, Kudüs'te Mağribîler Vakfı'nın tevliyet ve şe'âllik görevine atanan Hacı Salih ve âherden kimesnelerin görevden alınarak, zabt ve tasarrufunun engellenmesi ile “*şart-ı vâkıf üzere müstebik ve cümlelerin muhtârı olan Şeyh Abdulaziz*”e verilmesine karar verilmiştir.⁵²

Vakıf görevlilerinden başta mütevelliler olmak üzere diğer görevliler için her vakfiyede olmasa da birçoğunda belli şartlar konulduğu görülür. Mesela, *Abdurrahman bin el-Hoca Muhammed en-Nu'âcî* vakfiyesinde vakfın tevliyetini öncelikle hayatta oldukça kendisine, vefatından sonra *el-erşed fe'l-erşed*⁵³ usulü üzere kendi evlatlarına, sonrasında ise kadı tarafından atanacak ehil kimselere şart kılınmıştır.⁵⁴ Bir diğer örnekte *Fatıma binti Muhammed* vakfın tevliyetini hayatta oldukça kendisine vefatından sonra ise *mevkûfun ileyhâ*⁵⁵ya şart kılınmıştır.⁵⁶ Genellikle çalışma alanına giren dönemde Kudüs vakfiyelerinde, mütevellî ve diğer görevliler için *el-erşed fe'l-erşed* usulü üzere, *mevkûfun ileyhâya*, evlatlarına, sadece erkek evlatlarına, az da olsa kız evlâdına, erkek kardeşine ve benzeri kişilere ilişkin şartlar sıralanmaktadır. Bir kişiye ya da belirli bir makama şart kılınan görevler de mevcuttur. Örneğin, vâkıfe *el-Hâce Salıha binti el-Hac Muhammed er-Rekât* vakfının tevliyetini Abdulhay ed-Decanî'ye şart kılınmıştır.⁵⁷ Vâkıf *Ahmed el-Kûtâhî* de vakfının tevliyetini Kudüs'ün Mâlikî imamına şart kılınmıştır.⁵⁸ Demek ki, vakıf görevlilerinin nesebi, bilgi, beceri, bedeni özellikleri kesin şartlara bağlı kılınmış-

51 VGMA, 815: 29.

52 VGMA, 317: 221.

53 “*Tevliyeti vâkıfın mutlaka evlâdının erşedine meşrûta olan vakfın tevliyetine, vâkıfın gerek zükür ve gerek inâs evlâdından hangisi en ziyâde reşid ise ol kimse müstebik ve meşrûtunle olur.*” Ömer Hilmi Efendi, *İthâfû'l-Ahlâf fî Ahkâmü'l Evkâf*, (Ankara: VGM Yay. 1977).

54 KŞS, 202: 12-13.

55 Ömer Hilmi Efendi, *İthâfû'l-Ahlâf*, s. 25-26.

56 KŞS, 207: 340.

57 KŞS, 209: 253.

58 KŞS, 220: 33-34.

tır. Ancak, aile içinde de, *batn-ı evvel* (birinci nesil, kuşak), *batn-ı sanî* (ikinci nesil, kuşak)⁵⁹ *inâs* (kızlar), *zükûr*(erkekler), *aslah* ve *erşed* (en salih, en olgun) gibi görevliyi tayin eden ayırıcı vasıflar da aranmaktadır. Örneğin sicilde yer alan bir kayıta Ömer İbrahim el-'Acemî, Muhammed el-Katmanî zürriyetinden geldiğini ve batın şartını sağladığını iddia etmiştir ve vakfın gelirinden pay istemiştir. Mütevelli ise, vakfın gelirinin yalnızca vâkıfın öz evlâdına münhasır olduğunu ve davacının da bu şartı sağlamadığını bildirmesi üzerine Ömer İbrahim'in vakfa müdahalesi men' edilmiştir.⁶⁰ Bir başka örnekte ise, eş-Şeyh Abdullah el-Dâvudî (el-Ensârî) H. 1195/ M. 1780 tarihli vakfiyesinde; vakfının tevliyetini hayatta oldukça kendisine, sonra kızı Mü'mineye, ondan sonra zükûr (erkek) evlatlarının tümünden müstehik olanına şart kılmıştır.⁶¹ Musa bin el-Hac Salih Kutayna ise H. 1152/ M. 1739 tarihli vakfiyesinde vakfının tevliyetini erşed evlâdına şart kılmıştır.⁶²

Kudüs kentinde kurulan vakıflardan önemli bir kısmının evlâda meşrut vakıf olması, görevlilerin doğrudan doğruya aile üyeleri arasından seçilmesinin önünü açmıştır. Görevli atamalarına ilişkin Divân-ı Hümâyûn'dan gönderilen hükümlerde de bu durum desteklenmiş, çeşitli gerekçelerle boş kalan görevin öncelikle evlâda,⁶³ evlâdı yoksa kardeşine, kardeşi olmadığında da yakınlık derecesine göre akrabasına tevcih edilmesi bildirilmiştir. Örneğin, 11 Rebiulevvel 1148/ 1 Ağustos 1735 tarihli hükümde bu sıralama şöyle sıralanmıştır:

"Kudüs-i Şerîfde vâki' Mescid-i Aksâ ve Sahratullah-ı Müşerrefe Evkâflarından ve gerek taraf-ı saltanat-ı seniyyeden belde-i mübâreke ahâlîlerinden irsâl olunan surreden ve zikr olunan Evkâfın gerek sikke ve gerek Osmanî surre ve cihât-ı sâireden cüz'îyye ve küllîyye her birine ... sükkânı üzerlerinde olub berevât-ı Padişahî ile mutasarrıf olanlardan biri fevt oldukda evlâdına evlâdı olmadığı sûretde karındaşına yahud karındaşı olmadıkda akrabasına virilüb bu sûretde fevt olan gerek ricâl ve gerek nisâ her bilâ-veled fevt olduklarında Evkâftan düşen cihât mütevelli bulunanların arzlarıyla ve cânib-i 'aliyyeden giden surreye mutasarrıf olanlardan bilâ-veled fevt oldukda Kâdı-i Kudüs-i Şerîf arzıyla erbâb-ı istihkâkdan olanlara virilüb ferağ ve

59 Örneğin, batın şartı bulunan vakfiyelerde batın tertibi üzere yapılan yeni görevli ataması için bkz. VGMA, 1112: 1/206.

60 KŞS, 218: 8.

61 KŞS, 262: 108-109.

62 KŞS, 230: 4.

63 H. 1177/ M. 1763 tarihinde gönderilen ferman ile vefat eden kişinin görevinin öncelikle evlâdına tevdi edilmesi buyrulmuştur. VGMA, 523: 8.

intikâlâtı dahî vech-i meşrûh üzere mütevellî-i vakf bulunanların ve surre ashâbı Kâdı-i Kudüs-i Şerîf arzlarıyla ferâğat olunub ref' iktizâ eyledikde yine ber-minvâl-i meşrûh virilüb İstanbul'da sâkin ve Kudüs-i Şerîfe varmayub bâ'zıları cihât-ı vakf ashâbının menzili yoğ iken açıktan arz-ı hâl ve sehven berât ile ahâlinin cihât ve sur-releri kimesneye kayd olunub şurût-ı merkûma ... olunmak bâbında sâkin-i belde-i tayyibe fukaraları arz-ı hâl ve vech-i meşrûh üzere emr-i 'âlişân ... ve Haremeyn-i Şerifeyn Muhasebesine ve .. Kalemine kayd olunması niyâziyle istid'â itmeleriyle ... mezkûr için zikr olunan evkâf-ı şerîfelerden hayât-ı mahlûlîyye vâki' oldukda evlâdlarına ve bilâ veled vâki' oldukda müstehikkine virilmek üzere mütevellî arz ve Âsitane-i Sâ'âdete gelüb arzlarıyla tevcih olmak bâbında ... emr-i 'âli sâdir oldu-ğunda mahallinden vaz u der kenâr olunmakla minvâl-i meşrûh amel ve hareket ve surre ve cihât mahlûlü vâki' oldukda evlâd-ı ve evlâdı olmadığı sûrette akrabasına ve bilâ akraba vâki' oldukda müstehikkine virilmek .. mütevellî-i vakf arzı ve surre vâki' oldukda Kudüs-i Şerîf kadısı arzıyla virilüb ve ferâğ ve intikâl dahi minvâl-i meşrûh üzere virilüb arz-ı hâl ile virilmek ve iş bu şurûta murâcâ'a olunub arzlarıyla sâdir olan emr-i 'âlişân mücibince idare ve Haremeyn-i Şerifeyn Muhasebesine ve Mukâta'a Kalemine dahî kayd olunub muğâyir-i emr-i 'âlişâna bir ferd hareket itdi-rilmemek bâbında hük-m-i hümayûn virilmek ricâsına i'lâm eylemeğin mevâhim-i hük-m ve bu fermân-ı ali sâdir olmağın vech-i meşrûh üzere emr-i şerîf-i 'âlişân yazılmak için iş bu tezkire virildü. 11 Rebiu'l-evvel 1148.⁶⁴

Yeni göreve atanan kişinin yetenekli ve yeterli olması gerekliliği belirtilmesi-ne rağmen, zaman zaman cahillerin görevlere atandıkları görülmektedir. Öyle ki, taşraya gönderilen hükümlerde bu husus dile getirilmiş, vakıf görevlerinin ehline verilmesi ısrarla istenmiştir.

“Hattı Hümayûn yazıla ki; İftihârul-havass ve'l-mukarrabîn mu'temedi'l-mülûk ve's-selâtin muhtârul-izzu ve't-temkîn bi'l-fiil Dâru's-Sa'âdeti's-Şerîfe Ağası olub Haremeyn-i Şerifeyn Evkâfı nâzırı olan Hacı Beşir Ağa -dâme 'uluvvehu- Divan-ı Hümayûn'a arz gönderüb taht-ı nezâretlerinde olmağla Kudüs-i Şerîfde vâki' Evkâfdan ve Kudüs-i Şerîf mimarlığının nısfı Hacı Ahmed bin Receb ve nısfı âheri İbrahim bin Hebbetullah üzerinde olub mezbûr İbrahim bundan akdem nısfhissesin evlâdlar üzerlerine berat itdirmekle minvâl-i muharrer üzere mestûr ve mukay-yed olub lakin zikr olunan nısf mimarlığa mutasarrıf olan merkûm Hacı Ahmed müddet-i vefireden beru fevt olmakla cümle a'yân ve eşrâfin ittifakıyla bâ-hüccet-i şer'iyye Nureddin Halife mutasarrıf olub sadâkat ve istikâmet üzere umûrun ru'yet idegelüb mezbûr İbrahim nâ-ehl olduğundan başka ihaneti dahi zahir iken bazı mütegalibeye iştirâken hissesine bir mikdar bir müddet mutasarrıf ve birkaç seneden

64 VGMA, 814: 11.

KUDÜS VAKIFLARINDA İSTİHDAM

*beru gayb olduğundan müstakil ve mezbûr Nureddin hidmet-i lâzimesin ru'yet idüb kusuru yoğiken merkûm İbrahim iki nefer evlâdları Abdulvehhab ve Sadık namân kimesneler ... berat itdirmesi mücib-i öZR olub başkaca fi'l-asl pâresi ... mecnûn ve sağır ve nâ-ehl ve hevâ ve heveslerin olub umûr-ı mimarlığa ... istiğdâd ve istihkâklar dahi olmamağın üzerlerinde olan nısf hisse ref'lerinden ve nısf hisse mukaddemâ fevt olan merkûm Ahmed mahlûlünden bâ-hüccet-i şer'iyye mutasarrıfı olan hidmetinde mevr ve sa'î ve cümle abali ... Nureddin Halîfeye tevcih buyurulmak bâbında a'yân ve eşrâf ve abalinin iltimaslarıyla hâlâ Kudüs-i Şerîf kadısı Bekrizâde Mehmed Efendi ve mütevellî-i vakf arz itmeleriyle mücibince zikir olunan mimarlığın nısfı olan İbrahim ref'lerinden ve nısfı dahi Hacı Ahmed bin Receb mahlûlünden Nureddin Halîfeye tevcih ve inâyet buyurulmak ricâsına i'lâm itmeğın mücibince tevcih olunmak bâbında fermân-ı 'âli sâdır olmağın vech-i meşrûh üzere berât-ı 'âlîşân virilmek için işbu tezkire virildi.*⁶⁵

Öte yandan, bazılarının ehil olmadıkları halde memleket tekâlifinden muaf tutulmak için bu göreve atanmak istedikleri belirtilmiştir. Özellikle, 19. yüzyılın ilk yarısında bu tür değerlendirmelere sıkça rastlanılmaktadır.⁶⁶

Vakıf görevlilerinin tevcihinde takip edilen resmi işlemlere değinilecek olursa, öncelikle bazı vakıflarda mütevellî arz ve tezkeresi ile kadıya başvurulmakta, kadı tarafından verilen arz ya da i'lâm ile İstanbul'da divan kalemlerinden Ruus tezkeresi çıkarıldıktan sonra berat alınmaktadır. Bazı kayıtlarda ise, *Kadı'nın arz-ı mucibince, Şeyhülislam'ın işareti* veya *Anadolu Kazaskeri'nin i'lâmı* ile de berat alındığı görülmüştür. Örneğın vefat eden Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin nezâretinde olan çeşitli şehirlerde bulunan hayratlarındaki mevcut görevlilerin mütevellî arzı olmadıkça ve nâzır (şeyhülislam) işareti olmadıkça görevlilerin değıştırilmemesi hükme bağlanmıştır:

“Şeyhülislam -melikü'l-azizül-'allâm- Hazretlerinin nezâretlerinde olub, sâbık şeyhülislam -merhûm ve mağfurun leh- Feyzullah Efendi'nin Haremeyn-i Muhteremeyn ve Kudüs-i Şerîf ve Şâm-ı Şerîf ve İstanbul'da ve Erzurum'da olan hayratlarının cihât-ı mahlûl olub, ... ferâğı iktizâ itmedikde Evkâf-ı mezbûrede mütevellî olanların arzı olmadıkça tevcih ve der-kenar olunmamak bâbında fermân-ı 'âli ... ve mahalline kayd olunmağın inâyetleri ricâsıyla vakf-ı mezbûr mütevellisi fazîletlü es-Seyyid Murtaza Efendi Hazretleri arzı ve hâlen ve bi'l-fi'il nâzır-ı vakf hazretleri işaret-i 'âlîyye buyurmaları işaretleri mücibince kaydına şerh virilmek için Haremeyn Muhasebesine kayd ve Anadolu Muhasebesine ilm u haber virilmek bâbında fi

65 VGMA, 814: 89.

66 Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir*, s. 128.

2 Zi'l-hicce sene 1162 fermân-ı 'âli sadır olmağın vech-i meşrûh üzere şerh virilmiştir fermân devletlü sultanımındır. Fi 11 Cemaziye'l-evvel sene 1163."⁶⁷

Bunların dışında alınan bir hüccet veya mürasele ile görevlilerin tayin olundukları görülmektedir. Hatta Kudüs gibi taşra vilayetlerinde bu hususun yaygın olduğu ve ancak berat yenileme veya ihtilafın çözümü için İstanbul'a müracaat yapıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁸ Zira birçok vakıf görevlisinin *kadı inayeti* veya *baba dede beratıyla* (beratı yenilenmeden) görevini sürdürdüğü görülmektedir. Örneğin, Haseki Sultan Vakfı'nın kitâbet vazifesinin yeni atanan görevliye babalarından intikal edildiği şöyle kaydedilmiştir: "...*Bâbü's-Sa'âdet's-Şerîfem Ağası nezâretinde olan Evkâfdan Kudüs-i Şerîfde vâki' müteveffîye Haseki Sultan -tâbet serâhâ- Evkâfının kitâbet ciheti yevmî beş para vazîfe ile nısf hissesine es-Seyyid Mustafa ve es-Seyyid Ahmed babalarından intikal ile bâ-berat-ı şerîf-i 'âlişân mutasarrıflar olup nısf kitâbet hıdmeti kemâl-i sadâkat ve istikâmet üzere idâre...*"⁶⁹ Başka bir örnekte ise vâkıfın şartı gereği babadan dededen berat ile sahip olunan su taşıyıcılık görevinin aynı aile üzerinde olduğu şu şekilde kaydedilmiştir: "...*ashâb-ı hayrâtdan müteveffâ ile el-Hâc Ahmed Mezîd medîne-i mezbûrede mutasarrıf olduğu mülk menzîlinde tasarruf ve süknâsını tescil-i şer'î ve teslim ile almak birle vakf ve şart ve ta'yîn eylediği vakfiye-i ma'mûlun-bihâsında mukayyed ve berât-ı şerîfemle saka olan evlâd-ı Hicâzî hizmetleri mukabelesinde yedlerinde olan hüccet-i şer'îyye ve senedât mücebince müddet-i vâfireden berü eben-an-ced zabt idegelmîşler iken...*"⁷⁰ Genellikle görevli beratları Anadolu Muhasebesi'ne ve Hurûfât defterleri olarak anılan ve berat özetlerinin yer aldığı Askerî Rûznâmçe'ye kayıtlı olanlar, askerî beratı ile tevcih edilmektedir. Kudüs özelinde uygulamada yaşanan sıkıntılar nedeni ile görevli atamalarında dikkat edilmesi gereken hususların sık sık vurgulandığı pek çok hüküm yer almıştır. Örneğin:

"Haremeyn-i Muhteremeyn Evkâfi Nâzırı Beşir Ağâ Divân-ı Hümayûna arz gönderip taht-ı nezâretlerinde olmakla Kudüs-i Şerîfte vâki' Mescid-i Aksâ ve Sahratullah-ı Müşerrefe ve Hz. Halilurrahman Evkâfi Celîlelerinden olmak üzere mütegalibe ve hayâbireden bazı kimesneler birer ber-takrip ile askerî ve divan berâtlarıyla hilâf-

67 VGMA, 814/ 103; 1110: 131/81.

68 "Hüccet-i şer'îyye mücibince" yapılan atamalar için bkz. VGMA, 1107: 2/7; 2/243; 1119: 110/43; 1109: 6/26; "beri olmakla görevlinin istememesi üzerine bâ takrip" yapılan atama için bkz. VGMA, 1108: 1/16. Dikkat çeken bir örnekte ise görevli "bâ hüccet mutasarrıf iken [görevi] kapulanmağla ref'inden" başka bir kişi atanmıştır. VGMA, 1142: 84/20.

69 BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 66/3.

70 BOA, ADVNS.AHK.ŞM. (2): 50/1.

KUDÜS VAKIFLARINDA İSTİHDAM

*şart-ı vâkıfa muğayir-i kânûn-ı muhdes vazîfe ihdâs idüp bu vecible vakf-ı şerîfe gadr-i külli ve vakfın ibtâline bâis ve bâdî olmalarıyla taht-ı nezâretlerinde olan Evkâftan vezâif ve galleye mutasarrıf olanların askerî ve divan beratlarıyla mademki arzlarıyla Haremeyn-i Şerîfeyn muhasebesinden muhrec tezkire mücibince maliye tarafından berât-ı şerîf-i âlîşân olmadıkça askerî ve divan beratıyla ve âber tarîk ile kimesneye vazîfe virülmeyüp talep idenler men' ve def itdirülüp mütevellî-i vakf muhdes vazîfe talebiyle rencide ve ta'ciz itdirilmemek bâbında bundan akdem mut'e'addid evâmîr-i 'aliyye sâdır olduğu Haremeyn-i şerîfeyn muhasebesine mestûr ve mukayyed olub şurûtundan olduğu der-kenar olunduktan derkenarı ve şurût-ı vâkıfı mücibince amel ve hareket itdirilüp şerefyafâ-i sudûr olan emr-i 'âli ta'yîn ve icrâ ve hilâf-ı bir fertten def' ve hareket itdirilmemek bâbında hükm-i hümayûn i'tâ-yurulmak ricâsına i'lâm itmeğın mücibince hükm deyû fermân-ı 'âli sâdır olmakla vech-i meşrûh üzere emr-i 'âlîşân yazılmak için iş bu tezkire virildi. Fi 7 Rebi'ül-evvel sene 1175.*⁷¹

Arz yapma yetkisine sahip idareciler ise, kadı, nâib ve mütevellidir. Nezâretleri bir makama meşrûta olan vakıflarda ise nâzır (sadrazam, şeyhülislam, babü's-saâde ağası, dârû's-saâde ağası gibi) tarafından arz yapılmıştır. Kudüs'te Mescid-i Aksâ, Sahratullah-ı Müşerrefe, Ribât-ı Mansûrî, Hz. Halilürrahman gibi büyük kamusal vakıfların nezâreti darüssa'ade ağaları tarafından yürütülmüştür. Söz konusu vakıflara ilişkin yaşanan sıkıntılar vakıfların nâzır darüssa'ade ağası arzıyla Südde-i Sa'âdete bildirilmiştir. Ahkâmlarda ise nâzır arzları ile bildirilen sorunların çözümü hükme bağlanmıştır. Bu durum hükümlerde; "...İftihârül-havâs ve'l-mukarrebîn mu'temedül-mülûk ve's-salâtîn muhtârül-izzi ve't-temkîn bi'l-fi'il Dârüs-sââdeti's-şerîfe Ağası olub hâlâ haremeyn-i şerîfeyn Evkâfı Nâzırı olan Beşir Ağa -dâme uluvvehû- Dîvân-ı Hümayûna arz gönderüb taht-ı nezâretlerinde olan Kudüs-i Şerîfde vâki' Mescid-i Aksâ ve Sahratullahül-Müşerrefe Evkâf-ı Şerîfleri..." şeklinde belirtilmiştir.

Kudüs Hurûfât defterleri'nde görevli atamaları genellikle kadı arzıyla ve bazen de nâibin arzı ile yapılırken,⁷² zaman zaman da mütevellî ve nâzır dışındaki görevlilerin, mütevellinin arzı üzerine beratla yapıldığı tespit edilmiştir.⁷³ Cemâziyelevvel 1163/ Nisan 1750 tarihli bir hükümde ise, nezâreti Şeyhülislama

71 VGMA, 814. Çok daha erken tarihli (H. 1120/ M. 1708-1709) benzer hükümleri içerir başka bir tezkere örneği için bkz. VGMA, 321: 273/2. H. 1163/ M. 1751 tarihli bir diğer hükümde yine benzer hususlar dile getirilmiştir. Bkz. VGMA, 229; 814/106-1.

72 Örn. bkz. VGMA, 551: 99/47-48; 552: 37/9; 552: 37/15.

73 Örn. bkz. VGMA, 1111: 54/56.

şart kılınan vakıflarda müteveli arzı olmadan atama yapılmaması şu şekilde hükme bağlanmıştır. "... Şeyhülislam melikü'l-azizu'l-'allâm hazretlerinin nezâretlerinde olub, sâbık şeyhülislam merhûm ve mağfûrun leh Feyzullah Efendi'nin Haremeyn-i Muhteremeyn ve Kudüs-i Şerîf ve Şâm-ı Şerîf ve İstanbul'da ve Erzurum'da olan hayrâtlarının cihât-ı mablûl olub, ferâğı iktizâ itmedikde Evkâf-ı mezbûrede müteveli olanların arzı olmadıkça tevcîh ve der-kenar olunmamak bâbında fermân-ı 'âli ve mahalline kayd olunmağın..."⁷⁴ Öte yandan, Kudüs-i Şerif'te "Medrese-i Elhamr Vakfi"na yapılan atamalar şeyhülislam işareti ile yapılmıştır.⁷⁵

Osmanlı toplumsal tarihi bakımından kayıtlarda dikkat çeken bir diğer nokta ise, kadı/nâib/müteveli/nâzir tarafından yapılan tayin tekliflerinin gerekçesidir. Bu teklifler temelde iki esasa dayanmaktadır:⁷⁶

1. **İlk ve Yeni Tayin:** Bir zaruret dolayısıyla böyle bir görev ve kişiye ihtiyaç duyulması nedeniyle yapılan atamalar olarak "müceddeden" (yeniden), *tecdîd* (yenilenme) deyimleriyle belirtilmiştir. Bazen görevli kişi görevini sebepsiz olarak terk ederse, yeni yapılan tayin de *müceddeden* olmaktadır. Bazı durumlarda da *berât-ı zâyi'* olmakla *mücedded'*⁷⁷ veya *bî berât olmakla müceddeden berât inayet*⁷⁸ ifadeleri ile belirtilen gerekçelerle görev beratı yenilenmiştir.
2. Yahud da o yer, herhangi bir sebeple boşalmış, yani "mablûl" olmuştur. Mahlûller, eğer bu genel ifade kullanılmamışsa, şu sebeplerden dolayıdır:
 - a. **Ölüm sebebiyle boşalma:** Müslümanlar için "fevt", gayri Müslimler için ise "mürd" deyimini ile ifade edilmiştir.
 - b. **Görevden alınma, azil:** "ref'".
 - c. **Görevi bırakma, terk etme:** "terk", "keff-i yed" veya "kasr-ı yed".
 - d. **Görevi bir başkası lehine olarak bırakma:** "ferâğ"

kelimeleri ile ifade edilmiştir.

1703-1831 tarihleri arasında Kudüs kenti vakıf görevlileriyle ilgili 673 görev değişiminden 340'ı (%50,52) ölüm neticesinde ve 88'i (%13,08) ise görevlinin hala hayatta iken görevinin başkasına intikali ile neticelenmiştir. Görevlilerin

74 VGMA, 814: 103.

75 VGMA, 1110: 131/73.

76 Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilâtında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler* (Anadolu), (Ankara: VGM. Yay., 1990), s. 10-11.

77 Örn. bkz. VGMA, 1107: 2/57.

78 Örn. bkz. VGMA, 1107: 2/293, 320.

KUDÜS VAKIFLARINDA İSTİHDAM

%51'lik bir bölümünde yaklaşık hayat boyu görev yaptığı anlaşılır ki Osmanlı'daki ömür boyu (*kayd-ı hayat*) görev anlayışını doğrulamaktadır. Bu durumda, Kudüs'teki vakıfların çoğunluğunun zürri oluşunun da payı büyüktür. Ölüm hariçindeki görev değişimleri ise, genellikle hüsn-i rıza ile başkasına ferağ ve kasr-ı yed (bilhassa ihtiyar olması durumunda) terk ve ref' şeklinde olmuştur. Bunu beratın yenilenmesi ve yanma, kaybolma vs. nedenlerle beratların zayi' olması gerekçesiyle yenilenmesi takip etmiştir. Ayrıca, sebep belirtilmeden görevin “*mablûl*” (boş) kalması nedeniyle de 32 atama yapıldığı görülmüştür.⁷⁹

Tablo 1: Kudüs Kenti Hurûfât defterleri Kayıtlarında Yer Alan Görev Değişikliği Sebepleri

Sıra No	Görevden Alınma Sebebi	Kayıt Adedi
1	<i>Fevt mablûlünden</i>	340
2	<i>Mücedded/ Tecdîd</i>	55
3	<i>Mablûlünden</i>	32
4	Ferağından	54
5	Arz u hâl itmekle	1
6	<i>Bâ-berât</i>	3
7	<i>Bâ-berât-ı 'atîk/ Berât-ı atîk mücebince</i>	2
8	<i>Bâ-hüccet/ Hücceti mücibince</i>	4
9	<i>Bâ-takrîr/ Ber-müceb-i takrîr</i>	2
10	Batın tertibi	1
11	<i>Berâtı zâyi'</i>	28
12	<i>Bilâ-veled diğèrinin rızasıyla</i>	1
13	<i>Bilâ-veled fevt mablûlünden</i>	15
14	<i>Bâ-berat/ bilâ-berat/ beratı olmamakla</i>	37
15	<i>Firar itmekle ref'inden</i>	4
16	<i>Ref'inden</i>	10
17	Kasr-ı yed	20

79 Bkz. Tablo 1; “Memiş, Osmanlı Taşra”, s. 228.

ŞERİFE EROĞLU MEMİŞ

18	Rızasıyla kasr-ı yed	7
19	Gadr itmekle ref'inden	5
20	İbkâ	5
21	İhtiyaç	1
22	Lazım olmakla	6
23	Şart-ı vâkıf	1
24	Kadı arzıyla	1
25	Mütevelli tezkiresi	1
26	Yedindeki ferman gereği	1
27	Yokluğundan	1
28	Sebep belirtilmeyen	33
Toplam		673

Görevli tevcih, azil ve görev sürelerine dair “Kudüs-i Şerif’teki mülk-i Salâhaddin Timarhânesi Vakfı” tevliyet görevine ilişkin hüküm görevin yıllar içerisinde verildiği kişilere, ellerindeki hisse ve akçelere dair bilgileri sunması bakımından önemlidir.⁸⁰

Vakıf görevlileri atandıkları görevlerde ömürlerinin sonuna kadar hizmet ederlerdi. Ancak, halkın şikâyeti üzerine ehil olmayan,⁸¹ usulsüz olarak göreve gelen,⁸² görevde iken usulsüzlük yapan,⁸³ görevlerini ihmal edip, hakkıyla yapmayan⁸⁴ ve

80 Bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (3): 139/1.

81 Bkz. Kudüs Mahkemesi Şâfi’ kitâbeti ehil olmamakla ref’inden yeni bir kişiye tevcih edilmiştir. VGMA, 1128: 68/32; VGMA, 814: 89.

82 “...taraf-ı âberden vechen min’e'l-vücûh (hiçbir şekilde) dahl ve ta'arruz olunmak icâb itmez iken Kudüs-i Şerif'sâkinlerinden Seyyid Ali Cârullah nâm kimesne hileyê sâlik (hile yaparak) ve günâ gun tezvîrat (karartma) ile bundan esbak tevliyet-i merkûmu mezbûrünün üzerlerinden ref' itdirmek sevdasıyla da'vâya tasaddî (karşı çıkmak) ve mahalline havâle olundukta Harem-i Şerif şeyhleri ve sâirlerinden istihsâr ve ... olunub sâdâd-ı merkûmdan tevliyet-i mezbûre kadîmu'l-eyyâmdan eben-an-ceddin mutasarrıflar olub umûr-ı tevliyet-i ru'yete (muktedir) ve ... Ali Cârullahın bu misillü hile ve tezvîrat âdet-i müstemirresi (sürekli adeti) olub kat'a tevliyet-i mezkûrede alâka ve medhâli olmamağın .. ve merkûmünün ... ta'ciz olduğun cümlelerin ihbârıyla hâla Kudüs-i Şerif kadısı Ahmed Efendi i'lâm itmekle...” (VGMA, 814: 49/2). Aynı konuya ilişkin diğer hükümler için bkz. VGMA, 814: 70; 814: 49/1.

83 Örn. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 150/3; (5): 54/3.

84 Örn. bkz. BOA, ADVNS.AHK.ŞM (2): 154/2.

suç işleyen vakıf görevlilerinin yapılan tahkikat sonunda, şayet iddialar doğruysa işlerine son verilir. Buna ilaveten görevlerinden kendi rızalarıyla çekilebilirlerdi.

Ferağ ve intikallerle olan görev değişiminde, öncelikle kişinin kendi rızasıyla yapılan *kasr-ı yed*lerin önemli bir kısmında görevlilerin yaşlı (*pîr*) olması ve görevini ifa edecek gücü kendisinde bulamaması sebebiyle çocuklarına veya başkalarına ferağat eder.⁸⁵ Yine görevini diyâr-ı âhara gitme, askere (sefere) gitme, ehil olmama veya bedenî rahatsızlık ve sakatlıklardan ötürü görevinden alınma (*ref'*) söz konusudur. Aşağıda yer verilen örnekte ise, vakıf görevlisinin görevini yapmaya devam ettiği bir durumda gıyabında karar alınarak görevi kendi oğulları üzerine tevdi ettiren Abdulvehhab Efendi zorbalık ve hata etmiş olduğu anlaşılmış ve görevden el çektirilmiştir. Durumun anlaşılması üzerine ise görev esas sahibine tevdi edilmiştir:

“İftihârü'l-havâss ve'l-mukarrabîn mu'temedi'l-mülûk ve's-selâtin muhtârü'l-izzu ve't-temkîn bi'l-fi'îl Dâru's-Sa'âdeti Ş-Şerîfe Ağası olub Haremeyn-i Şerifeyn Evkâfı nâzırı olan Hacı Beşir Ağâ -dâme 'uluvvuhû- Dîvan-ı Hümâyûn'a arz gönderüb taht-ı nezâretlerinde olmağla Kudüs-i Şerîfde vâki' Mescid-i Aksâ ve Sabratullah-ı Müşerrefe Evkâfından yevmî 10 Osmanî eş-Şeyh Mehmed Dahne Evkâfına beş Osmanî ile Sabratullah-ı Müşerrefe imâmeti Abdülkadir Efendi üzerinde iken gıyâbında hilâf-ı vâki' ferâğından olmak üzere ahâli-i Kudüs'den Abdulvehhab nâm kimesne imâmet-i mezkûr evlatları üstüne berât itdürüb gadr ve kusur eylediğinden ref'inden kemakân merhûm Abdülkadir Efendiye ibkâ ve tevdi olunub...”⁸⁶

Vakıf görevlilerinden mütevellilerin vakıf gelirlerini kendi nefisleri için harcamaları sonucunda da görevden alındıkları görülmektedir. Örn. “*Kubbetü's-Sahrâ ve Halilurrahman Evkâfları mütevellisi vakıf kurâlarının 1184 senesine mahsûben zimmetine 2750 kuruş; 1185 senesine mahsûben ... tevliyet-i mezbûru zabt ve tâşir eyleyen Mirmiran İbrahim Paşa zimmetine kezâ 2.750 kuruş geçirmesiyle...*” söz konusu meblağların tahsili için hüküm verilmiştir.⁸⁷ Bir başka uygulamada: “... *hatt-ı hümâyûn ile vakf-ı şerîfin sadâkat üzere hizmet etmek şartı ile mütevellisi olan Ali Ağâ 14 seneden beri mütevellisi olub küll-i imareti işletmeyüb ve mu'tad olub fukarâyâ nafakaları virilmedikden gayri suyollarını dabî ta'mîr itdirmeyüb umûr-ı vakfın mücidd-u sâ'yî olduğundan vakf-ı şerîfi zarar olmağla ref' olunub sülehâdan el-Hac Mehmed Ağâ vakfı şerîfe sadâkat üzere hidmet ve vakfın müsâid olduğu*

85 Örn. bkz. VGMA, 814: 90; 815: 16.

86 VGMA, 814: 93.

87 VGMA, 815: 82.

mertebe vakfı tāmîr idüüb imareti işletmek ve fukarâyâ nafakalarını virmek şartıyla tevcih olub...” şeklinde hükme bağlanmıştır.⁸⁸ Görevlilerin birbirleriyle mücadeleleri ve birbirlerine zorbalık yapmaları sebebiyle, görevden alınma hadiselerine de rastlanılmaktadır.⁸⁹ Ayrıca evlâd-ı vâkıf olanların evlattan olup olmadıklarının tespitinin de “*ehl-i vukûfa*” yani o şehrin (Kudüs) sakinlerinden “*bî-garez kimesnelere*” danışılmak suretiyle veya “*a’yân ve eşrâf ve ahalinin iltimaslarıyla*” yapıldığı bilinmektedir.⁹⁰

Defterlerde görülen “*bâ-berât*” ibaresi ise adı geçen görevlinin padişahтан berat aldığını ve bu beratı Rûznâmçe’ye kaydettirdiğini göstermektedir. Öte yandan, bazı kayıtlarda görevli atamaları kadıdan alınan bir hüccetle fakat “*bilâ-berât mutasarrıf*” (beratsız) kaydıyla yapılmakta idi. Bu fiili durumlarda mahallî kadıktaki kayıtlar geçerlidir.⁹¹ Özellikle İstanbul’a uzak yerlerde sistemin bu şekilde işlediği ve hatta adları kadıya dahi ulaşmayan bir yönetici zümreden bahsedilmektedir. Kudüs’e ilişkin incelenen kayıtlarda da vakıflarda görevlilerin pek çoğunun beratsız olarak görev yaptığı tespit edilmiştir.⁹² Ayrıca padişahlar değiştiğinde tüm memurların beratları yenilenirdi.⁹³ Ancak bu durumun Kudüs Hurûfât defterleri’nde pek de göz önüne alınmadığı ve nadiren de olsa “*ibkâ*”⁹⁴ kaydı ile kişilerin görevlerine devam ettiklerine işaret edildiği tespit edilmiştir.

88 VGMA, 318: 119.

89 Örn. bkz: BOA, ADVNS.AHK.ŞM (1): 44/2, 155/1, 174/3, 191/3, 232/1, (2) 50/1, 173/4, 180/2, 183/4, 184/4, (3): 68/2, 76/2, 102/3, 115/4, 121/4, (4): 29/4, 128/2, 135/2, (5): 19/1.

90 VGMA, 814: 89. Ayrıca, vakfiyede belirtilmemiş olması durumunda vakıf çalışanları ve mütevellisi, belli bir mahalleye ya da örneğin menzilci gibi kentin geneline hizmet verecek başka görevliler, kethüdâ veya vergi memurları gibi görevliler kentin önde gelenlerinin müdahalesi ve oybirliği ile seçilerek (ihtiyar) atanıyordu. İki kişi aynı makam için rekabete girdiğinde, seçilmiş (muhtar) ve a’yânın onayını almış olmak makamın kime verileceğinde önemli bir rol oynuyordu. İhtilafli durumlarda müdahale talebiyle karşılaşıldığında payitaht yerel kararı kabul ediyordu: “[A] *yân-ı şehri kangısından rızâ ve şükran üzere ise*” görev onda kalıyordu. Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Dönemindeki ‘A’yân’”, s. 109-110.

91 Baykara, *Osmanlı Taşra*, s. 6.

92 Bkz. Tablo 1.

93 Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağı (1300: 1600)* (İstanbul: YKY 2005,) s. 64; Abdülkadir Özcan (ed.), *Anonim Osmanlı Tarihi (1688–1704)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), s. 108-114.

94 Arapça’da *bâki*, *devamlı*, *sürekli kılma* manasına gelen *ibkâ* kelimesi sözlükte, *bir memuru azl irmeyüb memuriyetini tasdik veya azli akabinde memuriyetine iade etme* şeklinde kaydedilmiştir. Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu’l-âlâm*, (İstanbul: Mihrân, 1889-98), s. 66. Kayıtlarda ise kişilerin var olan görevlerine devam ettikleri, yani atamaların aynı kişiler üzerinde kaldığına işaret

Netice itibariyle Kudüs vakıflarında da vakıf görevlilerinin vakfiye şartlarıyla başlayan, hayat boyu süren ve genellikle babadan oğla geçen bir görev anlayışı vardı.

3. Görevli Sayısı ve Kent Nüfusu

Vakıf kurumunun fonksiyonlarının icrasında, vakıf görevlilerinin sahip olduğu niteliklerin yanı sıra, görevli sayısının da aynı derecede önem taşıdığı belirtilmelidir. Osmanlı toplumunda, askerî zümre içerisinde yer alan bu görevlilerin, sayı itibariyle oldukça fazla olduğu bilinmektedir. Buna rağmen, Kudüs şehri veya Osmanlı genelinde vakıf görevlilerinin doğrudan sayımı veya tespiti mümkün olmamıştır.⁹⁵ Belirtilen olumsuzluklara rağmen, vakıflarda görevli sayısı ve bu sayının oluşum ve zamanla değişiminde nelerin etkili olduğu konusu üzerinde durulması gereken hususlardır. Ayrıca müessese ve meslek farklılıklarına göre görevli sayısının dağılımının nasıl olduğu da yine bilinmesi gereken konulardandır.

Vakıf görevli sayısı ile ilgili olarak vakfiyeler, evkaf defterleri, vakıf muhasebe defterleri ve zaman zaman az rastlanan sicil kayıtları önemli kaynaklardır. Vakıf görevli sayısının tespit ve tayininde ise, ilk ve en önemli etken vâkıflardır. Çünkü görevli sayılarının tamamı vakfiye şartlarında, vâkıflar tarafından ayrı ayrı zikredilir. Ancak belirtilen bu sayı vakfiyenin kuruluş tarihi için geçerli olup, Kudüs'ün pek çok zürri (ehli/aile) vakıf örneğinde zamanla vakıf görevlerinin vakıf evlatları arasında paylaşıldığı görülür.⁹⁶ Kayıtlarda evlatlar arasında paylaşılmadığı bazı durumlarda da karındaş ya da karındaş oğulları, amcaoğulları gibi yine aile içinde paylaşıldığını gösterir çokça örnek de mevcuttur. Örneğin, bir atama kaydında: "*Kudüs-i Şerîfde vâki' Geylâniyye Medresesinde yevmî bir pâre ile kâtib ve yevmî bir*

etmektedir.

⁹⁵ Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir*, s. 131.

⁹⁶ Örneğin 1107 numaralı Hurûfât defterinde yer alan pek çok kayıta vakıf görevlerinin evlatlar arasında paylaşıldığı görülmüştür. Bu görevler arasında belirgin bir ayırım olmaksızın her tür meslek grubunda hisseli görevlendirmelere rastlamak mümkündür. Meşihat (1107: 2/19; 65); nısıf tevliyet, nısıf nezâret (1107: 2/20); kitâbet (1107: 2/23); kâri-i hadîs, kâri-i mâ teyessera (1107: 2/104); müteveli, nâzır (1107: 2/161); şeyh, nâzır (1107: 2/172); aşırhân, cüzhân (1107: 2/179) gibi görevler bu örnekler arasındadır. Sayıları çoğaltılabilecek bu örnekler de göstermektedir ki hisseli görevler kişilere askerî zümreye dâhil olmanın araçları olmaları bakımından önemsenmiştir. Çoğu cüz'i gelir getiren hisseli mülkiyetler, sağladığı toplumsal saygınlığın yanı sıra Osmanlı yönetimi nezdinde de vergiden muaf askerî zümreye geçişin aracı olmaları bakımından tercih edilmiş olmalıdır.

*pâre ile müsebbih ve yine Fârisiyye Medresesinde yevmî 3 akçe ile meşârik ve yine ... Dâvudda bir pâre ile kâri' ve bir bâb hâne ile Câmi-i ... (Meğâribe) Receb ve Şaban ve Ramazan-ı Şerîfde kâri-i hadîs ve Kur'an ve ... meşrûta diğer haneye ve Fârisiyye Medresesinde ... ile şeyh ve kâ'immakâm-ı mütevellî ve kâtib Şeyh Feyzullah fevt karındaşı Şeyh Halile inâyet.*⁹⁷ denilmek suretiyle vefat eden görevlinin yerine kardeşi atanmıştır. Yeni atanan görevlilerde başvuru bu uygulamada belirleyici olan merkezi yönetimin gönderdiği hükümler olmuştur. Zira yukarıda da ilgili hükümlere referansla açıkça belirtildiği üzere, vefat eden kişinin yerine oğlu, oğlu olmadığı durumlarda karındaşı, emmizâdesi ve diğer aile yakınlarının öncelikle atanmaları hükme bağlanmıştır. Bazı durumlarda ise hisseli vakıf görevi sahibinin ölümü üzerine mevcut hisseleri yine yakınlık derecesine göre yeni görevliye intikal etmekte idi. Örneğin, Hz. Musa, Yunus ve Lut Evkâflarında sümün (1/8) meşihat, nısıf (1/2) nezâret ve rub' (1/4) tevliyet hisseleri sahibi görevlinin vefatı üzerine bu görevler hisseli bir şekilde karındaşı oğlu Şeyh İsmail bin Yunus'a intikal ettirilmiştir.⁹⁸ Başka bir örnekte ise, Sadakât-i Hükmiyye Vakfı'nda "3 akçe ile meşârik, 3 akçe ile kâtib, 3 akçe ile meşdebe, 2 akçe ile nezâret, 1 akçe ile mürettib-i Cum'a" görevlerini yerine getiren görevlinin kendi rızası ile görevini bırakması üzerine yerine Şeyh Ahmed bin Mustafa Cebeş isimli kişi aynı ücretler üzere göreve atanmıştır.⁹⁹

Kudüs'te kurulan hayrî vakıflarda da durum pek farklı değildir. Zira vakfiyelerde şart kılınan görevli sayılarının zamanla ciddi rakamlara ulaştığı görülmektedir. Örneğin, Haseki Sultan'ın H. 964/ M. 1557 tarihli vakfiyesinde görevli sayısı 46 olarak belirtilmiştir.¹⁰⁰ Yine Haseki Sultan Vakfı'na ait H. 1154/ M. 1741 tarihli muhasebe defterinde görevli sayısı 369'dur.¹⁰¹ Kudüs kenti bağlamın-

97 VGMA, 1091: 77/3. Diğer bazı örnekler için ayrıca bkz. 1107: 2/163; 176; 193; 195; 197; 201; 218.

98 VGMA, 1138: 87/2.

99 VGMA, 1109: 6/100.

100 VGMA, 608-2: 235/ 178.

101 VGMA, 524: 2-29. Örneğin orijinal vakfiyede Kur'an-ı Kerim okuyucular yer almamasına rağmen 16. yüzyılın sonunda imareten yararlananların listesine eklenmişlerdir. Bkz. TSAD 7301: 1. Çalışma kapsamına giren dönemde ise bu sayı daha da genişlemiştir. "An Cemâ'at-i Eczâhânân-ı merhûm ve mağfurûn leh Sultan Süleyman Han der karye-i Hamam", "An Cemâ'at-i Eczâhânân-ı Câmi-i Ahmar Ömeri der Şâm-ı Şerîf", "An Cemâ'at-i Eczâhân der Vakfı Ömer", "An Cemâ'at-i Eczâhân der Makâm-ı Hazreti Dâvud en-Nebî Aleyhisselam" başlıkları altında çok sayıda görevli kaydedilmiştir. VGMA, 523: 23-38. Vakfiyede belirtilmeyen bu görevler de sonradan ihdâs edilmiş olma ihtimalini akla getirmektedir.

da Haseki Sultan Vakfı örneğinde olduğu gibi önemli ölçüde satın alma gücüne sahip büyük ve etkili bölgesel ekonomik kurumlar olan merkezi olarak kontrol edilen imparatorluk vakıfları, altyapının yatırılması ve sürdürülmesi, istihdam yaratılması, yoksullukla mücadele ve devlet finansmanının desteklenmesi gibi çeşitli devlet politikalarının izlenmesinde güçlü araçlar olmuştur.¹⁰²

Görevli sayısını etkileyen ikinci unsur, devletin vâkıflar kadar olmamakla beraber, hatiplik gibi görevlilerin sayılarını sınırlandırması veya yeni görevli ihdası şekliyledir. Örneğin Demirel, Sivas Şer'îye Sicillerinden bir belgeye referansla pa-dışah izniyle görev yapan hatiplerin aynı camide 1 kişiden fazla görev almasının yasaklandığını kaydetmiştir.¹⁰³

Görevli sayısını etkileyen üçüncü husus, ilk görevlinin ölümü sonrasında onun yerine geçen evlatların, görevi birden fazla hisseli olarak paylaşmalarıdır. Hâlihazırda hisseli olan görevler yeniden hisselenirilmek suretiyle daha fazla evlat *eli beratlı* bir konuma gelmekte idi. Bu durum da vakfın görevli sayısının artmasına sebep olmaktadır. Örneğin aşağıda atama kaydına yer verilen Hz. Davud Zâviyesi şeyhlik, tevliyet ve nezâret görevi on üç hisseye bölünmüştür:

“Kudüs-i Şerîfde Hz. Davud Aleyhi’s-selâm Zâviyesinde bâ-mu’ayyene ile meşihat-i şerîfe ve tevliyet-i evkâf –ı münîfe ve nezâretinin mutasarrıfı olan Seyyid Seyh Muhammed ed-Dâvûdi bundan akdem fevt olup yerine müteveffâ-yı mezbûrun emmîzâdeleri olup ve hidmet-i şerîfeler 13 sehim itibar olunarak sihâm-ı mezkûrdan iki sehmi Derviş ve Ahmed ve Osman ve Halil ve Muhammed Taba ve Şakir ebnâ-yı Süleyman Taba’ya ve bir sehmi Muhammed ve Araka ve Ahmed ebnâ-yı Ali Araka ve bir sehmi Abdulvehhab bin Salibe ve bir sehmi İbrahim bin Mustafâ’ya ve bir sehmi Abdülcelil ve Hüseyin ve Abdülkadir ebnâ-yı Abdulhay’a ve iki sehmi Muhammed bin Ahmed Fethullaha ve bir sehmi Muhammed ve Ahmed ibney Yahyaya ve bir sehmi Yusuf ve Ahmed ibney Vefaya ve nısf sehmi Ebu Bekir ve Osman ve Davud ve Abdurrahman ebnâ-yı Abdullah bin Halil’e ve nısf sehmi Ebu Bekir ve Osman ve

Öte yandan burada zikredilen Şam’da bulunan Câmî-i Şerîf 965/ 1557-8 tarihli bir kayıta “*hudemâ-i imâret-i âmire ‘an gurre-i Receb ila gâye-i Zi’l-Hicce 965 ma’a mevâcibât-ı eczâhânân ve hudemâ-i câmi-i şerîf der Şam*” şeklinde kaydedilmiştir. Yine 16. yüzyıl sonuna ait H. 990/ M. 1582-3 tarihli bir defter kaydında cami “*Abmar*” ismi ile kaydedilmiştir. Ancak bu kayıta yalnızca maaş aldıkları kaydedilmiştir. Amy Singer, “The Privileged Poor of Ottoman Jerusalem,” *Pauvreté et Richesse dans le monde Musulman Méditerranéen World/ Poverty and Wealth in the Muslim Mediterranean World*, Jean-Paul Pascual, (ed.), (Paris: Maisonneuve et Larose, 2003), p. 265.

102 Orbay, “Imperial Waqfs,” s. 145.

103 Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir*, s. 132.

*Davud ebnâ-yı Hasan'a ve bir sehmi Hasan ve Hüseyin ve Halil ebnâ-yı Mahmud'a ve nisf sehmi Hasan Enis bin Halile ve nisf sehmi dahî Davud ve Ahmed ibney Şeyh Muhammed'e, müteveffâ-yı mezbûrun mahlûlünden meşihat ve tevliyet ve nezâret-i mezkûre ber-vech-i meşrûta merkûmûna tevcih ve yedlerine bir kıt'a berât-i âlişan virilmek bâbında Kâdisı Mevlâna Muhammed Şeyh Efendi arz itmegin rûznâmçe-i askerîye nazar olundukda. . . . tevliyet-i mezkûre 13 sehim itibarıyla bâlâda bast ve beyân olunan sihâmlar merkûmûna tevcih buyuruldu fi Zi'l-ka'de 1244 Yevm 17.*¹⁰⁴

“Kudüs-i Şerif’de Hangâh-ı Bâsitiyyede nisf meşihat mutasarrıf Şeyh Ömer ve Şeyh Mustafa ve Şeyh Abdurrahman mutasarrıflar iken Şeyh Mustafa fevt olmağ-la sülüs hissesi karındaşı oğlu Şeyh Ömer’e inâyet fi gurre-i Muharrem sene 1126.” şeklinde kaydedilen başka bir örnekte ise, yarım hisse ile Basitiyye Hangahı’nın şeyhlik görevine mutasarrıf olan üç kişiden biri vefat ettiğinde sahip olduğu 1/3 oranındaki hissesine karındaşı oğlu atanmıştır.¹⁰⁵ Farklı bir örnekte ise, “Kudüs-i Şerif’de Şeyh Haydar Türbesi’nde bir akçe ile bevâb ve hâdim ve şe’âl Süleyman fevtinden oğulları Şahin ve Mehmed’e bâ ‘arz-ı kâdi inâyet fi gurre-i Zilhicce sene 1131.” şeklinde kaydedilen atama kaydında da vakıflarda idarî görevlerin yanı sıra kapıcı, hizmetli gibi diğer görevlerin de paylaşıldığı örnekler de mevcuttur.¹⁰⁶ Ancak atama kayıtları genel olarak değerlendirildiğinde, “an zâbitân-ı vakıf” olarak adlandırılan ve tevliyet, nezâret, cibâyet, kitâbet gibi vakıflardaki idari görevlerin paylaşıldığı görülmüştür.

Bazı atamalarda ise, görevden çeşitli nedenlerle ayrılan bir kişi yerine, sahip olduğu görevlerin hepsi için yeni görevli atanmıştır. Örneğin:

*“...harâbe müşrif olub tâmir ve külliye inşâya muhtac olduğundan ahâli-i nahiye sâkinlerinden Seyyid İsmail bin Seyyid Ahmed türbe-i şerîfi tâmir ve termim idüp ber-vech-i hasbî tevliyet ve nezâretine dahî bâ-berât-ı âli yani mezbûr İsmail fevt mahlûlünden sulbî oğulları Seyyid Hüseyin, Seyyid Osman, Seyyid Muhammed Said ve Seyyid Halil, Seyyid Abbas, Seyyid Mustafa nâm karındaşlara babaları berâtı mücibince merkûmûna ber-vech-i iştirâken tevcih buyuruldu. Cemâziye’l-evvel 1241, yevm 25.”*¹⁰⁷

104 VGMA, 556: 37/11.

105 VGMA, 1107: 2/193.

106 VGMA, 1107: 2/262. Ayrıca bkz. 1107: 2/234, 240, 297, 1128: 68/3, 1112: 1/129, 1110: 131/92.

107 VGMA, 556: 37/6.

Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik, demografik ve siyasi şartlar da görevli sayısını etkilemiştir. Öyle ki, 15. ve 16. yüzyıllarda yeni fetihler ile imparatorluk topraklarının genişlemesi, insan unsurunun istihdamını kolaylaştırmakta ve artan nüfusa iş imkânı sağlanmaktaydı. Ancak İmparatorluğun en geniş sınırlarına ulaşması sonucunda ise, artan nüfusa iş imkânlarının azalması sebebiyle vakıf kurumu bünyesinde çalışanların arttığı gözlenmektedir.¹⁰⁸ Ayrıca, yaygınlaşan iltizam usulünün vakıflarca da tercih edilmesi, mültezimlerin yanı sıra onların altında kâtip ve tahsildarlar ile profesyonel kadroların oluşması ile neticelenmiştir. Orbay'a göre, vakıfların kırsal gelirlerini tahsil usulünde meydana gelen bu değişim silsiletten iktisadi neticeler doğurmuş, yeni istihdam imkânları yaratmış ve kesimler arasında gelir dağılımında bir oynamaya neden olmuştur.¹⁰⁹

Öte yandan, vakıfların düzenli olarak işletilmesi ve mali refahı siyasi karışıklıklardan ve sosyal kargaşalardan sert bir şekilde etkilenmiştir. Özellikle, 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılın başlarında Anadolu'nun çoğunluğunun egemen olduğu Celali isyanları gibi bölgesel ya da coğrafi olarak daha yaygın uzun süren savaşlar ve taht mücadeleleri ve şiddetli doğal afetler, vakıfların üretim ve finansal kapasitelerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu finansal zorluklara ve bunun sonucunda devam eden bütçe açıklarına cevap olarak, vakıflar harcamalarını azaltmaya zorlandı. Bazen, geçici olarak bırakma veya bazı hayırsever hizmetleri kalıcı olarak sonlandırma, maaş ödemelerini askıya alma veya basitçe küçülme veya bazı faaliyetleri kısıtlama gibi olağanüstü bütçe önlemlerine başvurmışlardır.¹¹⁰

Vakıf görevlilerinin sayısı vakfın bünyesinde bulunan birime bağlı olarak da değişmektedir. Mesela, camisi olan bir vakfın en azından imam, müezzin veya büyüklüğüne göre hatip, vaiz, cüzhan, ferraş, kayyım bulunmaktadır. Kudüs vakıf ağının merkezinde bulunan Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahra Camilerinin imam, müezzin, hatip ve diğer görevli sayıları oldukça fazladır. Camisi, imareti, medresesi ve tabhanesi bulunan Haseki Sultan Vakfı'nın da çok çeşitli unvanlara

108 Kudüs vakıflarında tespit edilen bu artışın imparatorluk genelinde de geçerli olduğu bilinmektedir. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", *Belgeler*, 1/2 (1965), s. 235-377; Demirel, *Sivas Şehir*, s. 131-133.

109 Detaylı bir inceleme için bkz. Kayhan Orbay, "Vakıf Ekonomisi ve Yeniden-Dağıtım," in *CIEPO-22 Symposium*, Kenan İnan *et al.* (eds.), (Trabzon: Trabzon BŞB Kültür Yay., 2018), I, s. 114.

110 Detaylı bilgi için bkz. Kayhan Orbay, "Imperial Waqfs within the Ottoman Waqf System", *Endowment Studies*, 1/2 (2017), s. 143.

sahip görevlilerinin sayısı 1840 tarihinde yaklaşık 495 civarındadır. En fazla görevli artışı ise Kur'an-ı Kerim'den çeşitli surelerden okuyan kârilerdir.¹¹¹

Bu hususların yanı sıra, vakıf görevli sayısında vakfın büyüklük ve zenginliğinin de etkili olduğu söylenebilir.¹¹² Çalışma kapsamına giren dönemde yeni kurulan yerel ve mütevazı vakıfların hemen hepsinde vakıf görevlisi olarak “*el-erşed fel-erşed*” usulü üzere yalnızca müteveli tayin edilmiş ve vakfın görevlisi bir mütevelliden ibaretti.¹¹³ Öte yandan, Mescid-i Aksâ, Kubbetü's-Sahra, Haseki Sultan Evkafı, Salâhiyye Medresesi, Meymûniyye Medresesi, Hüsniyye ve Hâtuniyye Medreseleri gibi büyük kamusal vakıfların görevli sayıları oldukça fazladır. Kudüs vakıfları içerisinde en fazla görevli sayısına sahip olan Mescid-i

111 Detaylı bilgi için bkz. VGMA, 523: 10-18.

112 Osmanlı Dönemi Kudüs vakıflarından en büyüğü olan Hasekiye İmareti Vakfı'nın, görevli sayısı bakımından da büyük olduğu anlaşılmaktadır.

113 Bu durumun istisnası olarak, H. 1125/ M. 1713 tarihli vakfiyesinde (Muhammed Sun'ullah Efendi bin Halil Efendi el-Hâlidî) kurmuş olduğu sebilin sakasına her gün 2 kıt'a ma'sara, suyollarının hizmetini görmesini ve adedi 6 kuruştan kandil koymasını şart kılmıştır. KŞS, 208: 105. Aynı vâkîf H. 1131/ M. 1719 tarihli vakfiyesinde mütevellinin vakfın gelirinden her yıl 18 kuruşun Kur'an-ı Kerim ve Fatıha okuyan 4 kârîye verilmesini şart etmiştir. KŞS, 213: 91-94. H. 1136/ M. 11723 tarihli bir diğer vakfiyesinde ise vakfın nâzırının vakfın gelirinden 18 kuruşun her gece Mescid-i Aksâ'da akşam ve yatsı namazları arasında seb'a-yı şerif okuyan ve sonrasında Peygamber ve sahabeleri için Fatıha okuyan 3 kârîye verilmesini şart kılmıştır. KŞS, 218: 470. H. 1137/ M. 1723 tarihli vakfiyesinde Ahmed el-Kutahî vakfın gelirinden 3 kuruşun Mescid-i Aksâ'da bulunan sebile su koyan sakaya verilmesini şart kılmıştır. KŞS, 220: 33-34. H. 1153/ M. 1740 tarihli vakfiyesinde el-Hac Mustafa Ağa Kâimmakâm-ı Kuds, Mescid-i Aksâ'da Bâbu'n-Nâzır'da vâkîfin inşa ettiği sebile su koyan sakaya İmareti-İ Âmireden alınacak 14 somun ekmeğin verilmesini şart kılmıştır. KŞS, 230: 210. H. 1184/ M. 1770 tarihli vakfiyesinde eş-Şeyh Muhammed Kuttine bin eş-Şeyh Abdurrahman Kutayna, Kudüs Haremi'nde Kur'an-ı Kerim okunması karşılığında yılda 16 zolota ücretin kârilere verilmesini (KŞS, 254: 505-506); H. 1187/ M. 1773 tarihli vakfiyesinde Fatıma binti Muhammed ise her yıl vakfın gelirinden 360 Mısırın Kudüs Haremi'nde Kuran'dan 1 cüz okuyan kârî'ye verilmesini, 7000 kelime-i tevhid okunması karşılığında ise 10 zolota verilmesini vakfiyesinde şart etmiştir. KŞS, 255: 53- 54. H. 1185/ M. 1771 tarihli vakfiyesinde Abdurrahman ağa bin Muhammed Kerm (Kerem) vakfın gelirinden 2 kuruşun vâkîfin ruhu için Tebareke Suresi okuyan kârîye verilmesini (KŞS, 257: 65); 1206/ 1791 tarihli vakfiyesinde Abdullatif bin Selame Zuheyman, Ramazan ayında her yıl hatim etmesi için bir kârî'ye vakfın gelirinden ücret verilmesini, Hz. Peygamber ve diğer peygamberlerin ruhlarına hediye etmesini şart kılmıştır. KŞS, 273: 36-37. Çalışma dönemi çerçevesinde Kudüs'te kurulan vakıfların büyük çoğunluğunda görevli sayısı yalnızca müteveli ile sınırlı kalmıştır. Bazı durumlarda müteveli ile nâzır ataması da yapılmıştır. KŞS, 218: 253.

Aksâ, Kubbetü's-Sahra Vakıfları'nın 1121-1149 tarihleri arasındaki görevli sayısı yaklaşık 461 iken,¹¹⁴ aynı dönemde bu sayı Haseki Sultan Vakfı'nda 1099-1154 tarihleri arasında 369;¹¹⁵ 1155-1255 tarihleri arasında ise 495¹¹⁶ civarındadır. Kudüs Atık (Esâs/Şahsiyet) Defteri¹¹⁷nde Hangâh-ı Salâhiyye'ye 28; Hüsnîyye Medresesi'ne 32; Muhammediyye Medresesi'ne 30; Salâhiyye Medresesi'ne 27 ve Meymûniyye Medresesi'ne 19 görevli atanmıştır. Kudüs Atık Defteri'nde kayıtlı 160 vakfa ise 890 görevli atanmıştır.¹¹⁸ Bu sayılar 18. yüzyılda hayrî vakıflarda görevli sayısının ulaştığı boyutu göstermesi bakımından anlamlıdır. Zira elde edilen muafiyetler ve toplumsal statü başta olmak üzere çeşitli gerekçelerle vakıf görevlilerindeki niceliksel artış Osmanlı'nın Kudüs taşrasındaki askerî zümreyi genişletmiştir.

Bu artışı vakfın tüm müesseselerinde görmek mümkündür. Örneğin, yukarıda örneğine yer verilen Hz. Davud Zâviyesi'nin tevliyet ve meşihat görevlerini yürüten kişinin vefatı üzerine söz konusu görevler 13 hisseye ayrılarak, çok sayıda görevli atanmıştır.¹¹⁹ Bir diğer örnekte Haseki Sultan'ın vakfiyesinde imaret mutfağının ferraş ve kapıcılığı günlük 4 dirhem ücret ile bir kişiye şart kılınmış olmakla beraber, 1155-1255 yılları arasında kapsayan vakfa ait atık defterde kapıcılık görevine 5 kişi atanmıştır.¹²⁰ Defterlerde yer alan kayıtlarda her bir görev adı ve atanan görevliler ayrı ayrı kaydedilmiştir.

Kudüs şehri vakıf görevlileriyle ilgili olarak yukarıda belirtilen Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahra Vakıfları'nın 1121/1709-1710 tarihindeki görevli sayısının yaklaşık 461, 1177/1763-1764 tarihli surre kaydında Meğâribe Vakıfları görevlilerinin de dâhil edilmesiyle ise 777 olarak kaydedildiğini görmekteyiz.¹²¹ Yakın tarihli Kudüs Atık Esâs Defteri'nde ise Meğâribe Zâviyesi'ne 4; Mağribîlere

114 BOA, EV.HMH.d: 1632/15-32, "Haremeyn-Kudüs Cihât Defteri, 1121-1149".

115 VGMA, 524: 2-29.

116 VGMA, 523: 10-38.

117 Deftere ilişkin detaylı bir inceleme için bkz. Şerife Eroğlu Memiş, "Between Ottomanisation and Local Networks: Appointment Registers as Archival Sources for Waqf Studies. The Case of Jerusalem's Maghariba Neighborhood", *Ordinary Jerusalem 1840-1940, Opening New Archives, Revisiting a Global City*, Angelos Dalachanis and Vincent Lemire (ed.), (Leiden: Brill Academic Pub., 2018), s. 75-99.

118 VGMA, 515: 33-101.

119 VGMA, 556: 37/11.

120 VGMA, 523: 20.

121 BOA, EV.HMK.SR: 1971.

ait Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi Vakfı'na ise 2 görevli atandığı kayıtlıdır. Bu verilerden Meğâribî vakıfları görevli sayısının oldukça az olduğu anlaşılmaktadır.¹²² Dolayısıyla yukarıda belirtilen verilerden, yüzyılın ortasına gelindiğinde, Kudüs'ün en büyük hayrî vakıflarındaki görevli sayısının yaklaşık olarak 1600 olduğunu söyleyebiliriz. Bu sayılara çalışma kapsamına giren dönemde (1703-1831) Kudüs'te yeni kurulan vakıfların en az bir görevlisi olduğu varsayımı da dikkate alındığında görevli sayısının yaklaşık olarak 1800 ila 1900 arasında değişebileceği sonucuna varılabilir. Bu sayı aynı tarihlerde Kudüs şehir nüfusuyla kıyaslandığında Kudüs'teki vakıf görevlilerinin kentin nüfusuna oranına ulaşılması mümkün gözükmemektedir. Volney'e göre 1784'te şehrin nüfusu 12.000 ile 14.000 arasında değişmekte iken, Bonne ise 19. yüzyılın ilk yıllarındaki Kudüs nüfusunun 12.000 civarında olduğunu belirtmiştir.¹²³ Burada yaklaşık olarak yer verilen 18. yüzyılda Kudüs nüfusunun 12.000, Kudüs kentindeki vakıf görevli sayısını da yaklaşık olarak 1800 kabul ettiğimizde, kent genelindeki görevli sayısının nüfusa oranını %15 olarak tespit etmek mümkündür.

Farklı bir dönem olmasına rağmen, Fatih İmaretî'nin toplam görevli sayısının 496 olarak belirtilmesi, Kudüs'teki Haseki Sultan İmaretî'nin 1155-1255 tarihleri arası kayıtlarında 495'e ulaşan görevli sayısı ile uyumlu olduğunu göstermektedir. Ancak bu iki külliye için detaylı bir şekilde karşılaştırılması başka bir çalışmanın konusudur. Öte yandan, Osmanlı geneli için yapılan bazı çalışmalarda ise, örneğin 17. yüzyılda, vakıfların her birine düşen ortalama görevli sayısı 14.6, 18. yüzyılda 14.7 olarak belirlenmiştir.¹²⁴ Çalışma çerçevesinde yaklaşık olarak tespit edilen Kudüs vakıflarındaki görevli sayılarının zikredilen bu iki araştırma ile uyumlu olduğu söylenebilir. Bu durum, sondaj usulü ile makro düzeyde yapılan çalışmaların en azından Kudüs özelinde mikro düzeyi yansıtabildiğini göstermesi bakımından da anlamlıdır.¹²⁵

122 Zaviyelerin 16. yüzyıldaki yönetim ve personel durumlarına ilişkin detaylı bir inceleme için bkz. Hasan Hüseyin Güneş, *Kudüs Meğâribî Mahallesi*, (Ankara: VGM Yay., 2017), s. 218-223.

123 El-Aseli, "Jerusalem under", s. 220.

124 Yüksel, *Osmanlı Sosyal*, s. 124; Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda*, s. 127.

125 Benzer bir dönemde Sivas kenti Vakıf Muhasebe Defteri verilerine dayandırdığı çalışmasında Demirel, kentteki toplam vakıfların her birine düşen ortalama görevli sayısını 6.6 olarak tespit etmiştir. Bu sayı da hem Yüksel ve Yediyıldız tarafından hem de tarafımızca ulaşılan sayıdan oldukça azdır. Demirel bu farklılığın en önemli gerekçesi olarak, şehirde 1800 sonrasında kurulan ve kadı sicillerine kayıtlı tek görevlisi bulunan vakıfların sayı olarak çoğluğuna işaret etmiştir. Bkz. Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir*, s. 133.

Kudüs vakıflarındaki görevlilerin mesleklere göre dağılımları ise, net olarak yapılamamıştır. Zira vakıf görevlilerinin birden fazla görevi üstlenmesi veya bazılarının toplu olarak belirtilmesi, düşünülen bu ayrımı zorlaştırmıştır.¹²⁶ Buna rağmen yapmış olduğumuz tespitlere göre en fazla mütevellî atamaları kaydedilmiştir. Ondan sonra da sırasıyla şeyh, imam, türbedâr, zaviyedâr, duagû, cüzhân, devirhân, müezzin hatip ve müderrislik en fazla atama yapılan diğer görevlerdir.¹²⁷

Müesseselere göre dağılımında ise cami-mescit, imaret, medrese-mektepler ve zaviye görevli sayısı itibariyle ard arda sıralanmaktadır. Ayrıca kuruluş tarihi itibariyle Osmanlı öncesi dönemlere ait vakıfların görevli sayıları gelirlerinin fazlalığına bağlı olarak oldukça fazladır. Yine 16. yüzyıl Osmanlı hâkimiyetinde tesis edilen vakıflarda aynı derecede olmasa da, oldukça fazla vakıf görevlisi vardır. Kudüs vakıfları içerisinde en fazla görevlisi olan Mescid-i Aksâ ve Kubbetu's-Sahrâ Cami Vakıfları, Hasekiyye Vakfı ile Salâhiyye, Meymûniyye, Hüsniyye Medreseleri ile Hangâh-ı Salâhiyye vakıflarıdır.

4. Görevli Ücretleri ve Enflasyon

Osmanlı toplumunda tayin edilen ücretlerle geçimlerini temine çalışan en büyük guruplardan biri de vakıf görevlileridir. Bu görevli gurubunun ücretleri merkezî veya tek bir elden ziyade, oldukça fazla ve farklı bir gurup tarafından tayin edilmektedir. Bu grup içerisinde başta vakıf kurucuları belirleyici olmuştur. Bunun yanı sıra, toplumdaki geçim seviyesi, vakfın gelirleri, gelirlerin sürekliliği ve Osmanlı yönetiminde söz sahibi olanlar etkili olmuştur.¹²⁸

Görevli ücretleri vakıf dilinde “*vazife*” ve görevliler arasında bazen “*nân paresi*” veya “*dedem babam ekmeği*” şeklinde ifade edilirdi. Görevli ücretlerinin günlük (yevmî), aylık (mâhî) ve yıllık (senevî) olarak tespiti ile ödeme keyfiyetinin aynı veya nakdî olabileceği belirlenmiştir. Ayrıca karşılıksız olarak yapılan hizmetlerin “*ber vech-i hasbî*” olarak zikredilmiştir. Örneğin, Lu'lu' Gazi Vakfı'nın *ber vech-i hasbî câbi*, şe'âl, imâmet görevlerine mutasarrıf ve beratı zayiğ olan

126 Örn. H. 1139/ M. 1726 tarihinde Yakubiye Camii'ne yapılan atamada bevâb, şe'âl, ferrâş, müezzin, mükebbir ve kennâslık görevlerine es-Seyyid Abdülğani el-'Alemî atanmıştır. VGMA, 1128: 68/1.

127 Hurûfât defterleri kayıtlarına göre 1690-1834 yılları arasında Kudüs Kazası vakıf görevlilerine ilişkin detaylı bir inceleme için bkz.: Memiş, “Hurûfât defterleri'nde”, s. 244-299.

128 Demirel, *Osmanlı Vakıf-Şehir*, s. 134.

Şeyh Abdulvehhab'ın beratı H. 1234/M. 1818 tarihinde yenilenmiştir.¹²⁹ Farklı bir örnekte ise Şeyh Abdülvehhab'ın ferağından yine aynı görevlere ücretsiz olarak öz oğlu Seyyid Halil atanmıştır.¹³⁰ Hisseli olarak ödenen ücretler de sülüs, rub', sümün şeklinde yer almıştır. Örneğin, Davud Paşa Çeşmesi Vakfı'nın 4 akçe olan kitâbetinin sülüs hissesine babalarının kendi rızasıyla el çekmesinden iştiraken babaları beratıyla iki oğlu atanmıştır.¹³¹ Bir diğer örnekte ise Salâhiyye Medresesi'nin *kârî-i hadîs* görevinin 1 pare Mısri olan ücretine mutasarrıf görevlinin rızası ile çekilmesi üzerine sülüs para hissesine Seyyid İshak el-Câ'ûnî atanmıştır.¹³² Hz. Musa, Hz. Yunus ve Hz. Lut Evkâfları'nın "*sümün-i meşihat ve rub' nezâret ve hisse-i tevliyet*" görev hisseleri vefat edenin karındaşı oğlu Şeyh İsmail bin Yunus'a verilmiştir.¹³³ Hz. Nebiyullah Eşmevil Evkâfı'nın "*sümün hisse tevliyet ve sümün hisse meşihat*" görevine vefat eden görevlinin evlâdı Seyyid Abdulgani evlâdı Seyyid Musa el-'Alemî atanmıştır.¹³⁴

Zamanına göre dirhem, akçe, kuruş, altın gibi farklı para birimleri ile görevli ücretleri ödenmiştir. Haseki Sultan Vakfı vakfiyesinde görevli ücretlerinin tamamı dirhem olarak belirtilmiştir. Örneğin, vakfın tevliyet ücreti 30 dirhem olarak şart kılınmıştır.¹³⁵ Küçük Ahmed Paşa Evkâfı'ndan Sahratullahü'l-Müşerrefede cüzhân ve Mısıriyyûn Evkâfı'nda duâgû görevlerine atanan Mevlana Seyyid Şeyh Feyzullah el-'Alemî günlük "*1 akça senevî 5 guruş*" vazife verilmiştir.¹³⁶ El-Hac Mustafa Ağa Kâ'immakâm-ı Kudüs tarafından H. 1153/M. 1740 tarihinde kurulan vakıfta vakfın tevliyet ücreti olarak 4 *zeheb* şart kılınmıştır.¹³⁷ Bu örneklerin dışında Hurûfât defterlerinde yer alan Kudüs kenti vakıf atama kayıtlarında ücretlerin çoğu "*akçe, akçe-i Osmânî, Osmânî*" olarak belirtilmiştir. Ödemelerin Mısri olarak yapıldığı kayıtlar ise "*Taraf-ı saltanat-ı aliyeden beher sene irsâl olunan sürre-i şerif Mescid-i Aksâ hitâbet tâ'ifesine beher sene 2 sikke-i haseneye mutasarrıf olan es-Seyyid Cârullah hüccet-i şer'iyüzyile ile mutasarrıf iken fevt karındaşı müderris Seyyid Ali'ye bâ hüccet-i takrir inayet*" şeklinde kaydedilen surre

129 VGMA, 555: 25/19.

130 VGMA, 556: 37/9.

131 VGMA, 1109: 6/39. VGMA, 1125: 64/11.

132 VGMA, 1110: 131/97.

133 VGMA, 1139: 87/2.

134 VGMA, 1125: 64/11.

135 VGMA, 608-2: 235/178.

136 VGMA, 1119: 110/43.

137 KŞS, 230: 110.

kaydıdır.¹³⁸ Sultan Süleyman Evkâfi'ndan yapılan ödemeler de yine Mısır para cinsinden kaydedilmiştir.¹³⁹ Yahudi Mahallesi'nde bulunan Mescid-i Ömerî Vakfı'nın imamının ücreti de 2 *pare Şâmî* olarak kaydedilmiştir.¹⁴⁰ Bu örnekler Kudüs'ün kudsiyetine binaen özel konumu neticesinde kente gelen hacı, sufi ve seyyahların bir şekilde dolaşımına vesile oldukları çeşitli para birimleri ile yapılan görevli ücretleri tayinlerini göstermektedir.

Görevli ücretlerinin buğday, tuz veya ekmek gibi aynî ödeme şartları ile yapıldığı da görülmüştür. Tûr-ı Zeytâ'da bulunan Es'ad Efendi Zâviyesi Vakfı'nın *şeyh-i seccadenişin* ve nâzırlık görevlerini yürüten kişinin vefatı üzerine "4 *akça ma'a ta'âmiyye*" ile Seyyid Şeyh Mustafa el-'Alemlî atanmıştır.¹⁴¹ Bir diğer örnekte Haseki Sultan Evkâfi'ndan duâgûy olarak atanan görevlinin ücreti "*yarımşar batman buğday*" olarak kaydedilmiştir.¹⁴² Kudüs-i Şerif'te Mescid-i Aksâ havlisinde Sahratullah binası ittisalinde Halvetü'l-Bekrî Mescid-i Şerifi Vakfı'nın tevliyet ve nezâret ücreti olarak görevlinin "*ta'âmiyesi*" yazılmıştır.¹⁴³ İstanbul'dan gönderilen H. 1169/ M. 1755 tarihli bir ferman tafsilinde ise, Mescid-i Aksâ hatîbi Mustafa Efendi'ye "*jevmiyesinden ma'adasının nisîf ğarara* [yarım çuval] *hinta tevcih olunmak için*" emir verilmiştir. Bu emir ise 2 Rebiulahir 1172/3 Aralık 1758 tarihinde gönderilen bir başka emirle terkin edilmiştir.¹⁴⁴

Bazı atamalarda ise bir evin süknâsı ve/veya icâresi,¹⁴⁵ ya da bir dükkânın icâresi görevli ücreti olarak tahsis edilmiştir.¹⁴⁶ Örneğin, Şeyh Kemaleddin bin Şerif Vakfı'nın Mescid-i Aksâ'da okuyacak kârînin vazifesi "*bir bâb mülk süknâsı*" olarak kaydedilmiştir.¹⁴⁷ Aynı vakfın "*kırâ'at-ı eczâ-i şerîf*" okuyanın

138 VGMA, 1109:6/ 28.

139 Sultan Süleyman Han Evkâfi'ndan (Kubbe-i Sahratullahü'l Müşerrefe) Vakfı'na sırası ile "1,5, 2 ve nîm *pare Mısri*" ile cüzhân (VGMA, 1109: 6/96, 97, 99), Salâhiyye Medresesi Vakfı'na 1 *pare Mısri* ile şeyh (VGMA, 1107: 2/215; 2/ 277); 1 *pare Mısri* ile kârî-i hadîs (VGMA, 1128: 68/ 45; 1112: 1/129); 1110: 131/97); Zaviye-i Hangâh-ı Salâhî'ye 1 *pare Mısri* ile bevâb (VGMA, 552: 37/ 30; 554: 25/1) ataması yapılmıştır.

140 VGMA, 1112: 1/ 176.

141 VGMA, 1110: 131/92.

142 VGMA, 1107: 2/307; 1119: 110/21.

143 VGMA, 1111: 54/98.

144 VGMA, 723: 488.

145 VGMA, 1113: 35/3.

146 VGMA, 1107: 2/ 139, 278.

147 VGMA, 1113: 35/3.

vazifesi “*bir ev hâne süknâsı*” olarak kaydedilmiştir.¹⁴⁸ Ayrıca her iki görev de vâkıfın akrabasından Şeyh Abdülhak veled-i Abdurrahman Hatîb’e verilmiştir. Kudüs-i Şerif’te Şeref Mahallesi “*kâri-i mâ teyessera*” okuyan görevlinin ücreti “*bir bâb hane*” olarak kaydedilmiştir.¹⁴⁹ Yine aynı mahallede Şeyh Muhammed Palasî ve Şeyh İsmail Ezrak kurbunda “*kâri-i mâ teyessera*” okuyan görevlinin ücreti “*bir bâb hane*” olarak kaydedilmiştir.¹⁵⁰ Şeyh Ebu Fakih Camii Vakfı’nın tevliyet ve nezâret ücreti de “*2 kit’a ev*” olarak kaydedilmiştir.¹⁵¹ Burada verilen kayıtlarda süknâsı belirtilmeyen evlerin de yine görevli tarafından oturulması ya da kiraya verilerek kira bedelinin ücret olarak alınması şeklinde değerlendirilecektir. Başka bir örnekte ise, Hatt-ı Davud Mahallesi’nde “*kırâ’at-ı mâ teyessera*” okuyanlara verilen ücretler “*bir bâb dükkân icâresi*” şeklinde kaydedilmiştir.¹⁵² Ayrıca, bilhassa vakfiyesi bulunmayan vakıf görevlileriyle ilgili belgelerde “*bâ-mu’ayyene*” şeklinde tayin ya da tahsis olunan fakat miktarı belirtilmeyen bir ifadeye de rastlanılmaktadır.¹⁵³ Kudüs Hurûfât defterleri kayıtlarında 78 atama kaydının ücreti “*bâ-mu’ayyene*” şeklinde kaydedilmiştir. Örneğin Karbun Mahallesi yakınında bulunan İmâdiyye Medresesi Vakfı’nın nısıf hisse ile tevliyet, nezâret, dersiyeye, meşihat, kitâbet, *şeyh-i berîrân hikâkında* nısıf imâmet, nısıf türbedarlık görevleri muayyen ücret ile Seyyid Ahmed, Seyyid Mustafa, Seyyid Muhammed Salih’e verilmiştir.¹⁵⁴ İki kayıta ise “*nısıf mu’ayyene*” şeklinde yazılmıştır. Bunlardan ilkinde, Rîşe Mahallesi’nde bulunan Câmî-i Ömerî Vakfı’nın imamet görevinin nısıf muayyen ücret ile Seyyid Abdurrahman, Seyyid Mustafa, Seyyid Ahmed, Seyyid Muhammed nâm karındaşlara iştiraken verilmiştir.¹⁵⁵ Diğer kayıta ise, Geylâniyye Türbesi’nin meşihat görevinin nısıf mu’ayyen ücret ile Şeyh Abdullah Davudî evlâdından Şeyh Mustafa, Şeyh Muhammed Nurullah, Şeyh Abdurrahman ve Şeyh Muhammed Sarraf’a verilmiştir.¹⁵⁶

148 VGMA, 1113: 35/3.

149 VGMA, 1119: 110/6.

150 VGMA, 1107: 2/ 377.

151 VGMA, 1107: 2/ 170.

152 VGMA, 1107: 2/ 139, 278.

153 VGMA, 1112: 1/ 102.

154 VGMA, 1112: 1/ 102.

155 VGMA, 552: 37/ 20.

156 VGMA, 1113: 35/ 13.

Genellikle vakfiyelerde günlük, aylık ve yıllık olarak belirtilen, görevli ücretlerinin kesin olarak tespitleri mümkündür.¹⁵⁷ Örneğin Haseki Sultan Vakfı'nın görevli ücretleri vakfiyesinde günlük olarak tayin edilmiştir. Meğâribe Vakfı Muhasebe Kaydı'nda ücretler aylık olarak kaydedilmiştir.¹⁵⁸ eş-Şeyh Halil el-Câ'ûnî Vakfı'na ait muhasebe kaydında ise ücretler yıllık olarak kaydedilmiştir.¹⁵⁹ Haseki Sultan, Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahra gibi büyük hayrî vakıflara ait defterlerde belirtilen görevli ücretleri de yine günlük ve aylık olarak çeşitli şekillerde kaydedilmiştir.¹⁶⁰ Bunların haricinde hisseli ve hurûfâtlarda geçtiği üzere "*bâ-mu'ayyene*" şeklindeki bazı kayıtlarda ise ne kadar ücret aldığı tespit edilememiştir. Meselâ Fârisiyye Medresesi'nin *mütevelli kâim-i makamı, şeyhi, nâib-i nâzırı, medrese kâtibi* görev unvanlarına atanan Ammizâdeleri Şeyh Halil, Şeyh Feyzullah ve Şeyh Musa'ya verilecek ücret "*bâ-mu'ayyene*" ibaresi ile ifade edilmiş olup, net bir ücret belirtilmemiştir.¹⁶¹ İkinci önemli bir husus, kuruluş tarihi itibarıyla farklı asırlarda kurulan vakıfların birbirleriyle kıyası mümkün değildir. Kuruluş dönemleri itibarıyla birbirlerine yakın olan vakıfların, görevli ücretleri hususunda bir karşılaştırma yapılabilir. Örneğin Muhammed Sun'ullah Efendi bin Halil Efendi el-Hâlidî tarafından H. 1131/M. 1719 tarihinde kurulan vakfın hayır şartları arasında vakfın nâzırının vakfın gelirinden her yıl 18 kuruşun Kur'an-ı Kerim ve Fatıha okuyan 4 *kârîye* verilmesini şart kılmıştır.¹⁶² Bu da söz konusu görevlilerden her birinin yıllık 4,5 kuruş vazifeye mutasarrıf olmaları anlamına gelmekte idi. Yine aynı vâkıfın H. 1136/M. 1723 tarihli bir diğer vakfiyesinde Silsile minaresinde bulunan müezzin için her yıl 16 kuruş verilmesini şart kıldığı tespit edilmiştir.¹⁶³ Eş-Şeyh Muhammed Kuttîne bin eş-Şeyh Abdurrahman Kuttîne tarafından H. 1184/ M. 1770 tarihinde kurulan vakfın hayır şartları arasında Kudüs Haremi'nde Kur'an-ı Kerim okunması karşılığında yılda 16 zolota ücretin mütevelli aracılığı ile dağıtılmasını şart kılmıştır.¹⁶⁴ 18. yüzyılda kurulan ve yukarıda bazı örneklerine yer verdiğimiz görevli ücretlerinin kıyaslanmasına ise farklı para birimleri ile yapılan ücret tahsisleri dikkat çekicidir. Bu durumda,

157 VGMA, 608-2: 235/178.

158 KŞS, 224: 185-187.

159 KŞS, 264: 149.

160 18. yüzyılda Haseki Sultan Vakfı görevli ücretleri için bkz. VGMA, 523-524; Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahra vakıfları görevli ücretleri için ise bkz. BOA, EV.HMH.d:1632.

161 VGMA, 1107: 2/163.

162 KŞS, 213: 91-94.

163 KŞS, 218: 470.

164 KŞS, 254: 505-506.

Kudüs'e gelip giden hacılar nedeniyle kozmopolit yapısının neticesi olarak çeşitli para birimlerinin dolaşımında olduğu sonucuna varılabilir. Ancak yeni kurulan vakıflarda ücretlerin yıllık olarak belirlendiği neticesine de varılabilir. Hangâh-ı Bâsıtyye Vakfı'nın nısf hisse meşihatının sülüs hissesine vefat eden görevlinin karındaşı oğlu Şeyh Ömer atanmıştır. Ancak ücretin ne kadar olduğu belirtilmemiştir.¹⁶⁵ Görevli ücretlerinin ücret miktarı ya da birimi dönemin rayicine göre ayarlanmaktadır. Meselâ, Osmanlı öncesi ve ilk dönemlerinde dirhem esas alınırken, sonraları akçe yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶⁶ Akçenin ve dirhem dışında, nadiren altın¹⁶⁷ ve aynî olarak ise yaygın olarak buğday ve tuz belirtilmiştir.¹⁶⁸

Öncelikle uzun bir dönemde ve çok farklı büyüklükte vakıfların bulunduğu Kudüs kentinde, vakıf görevlilerinin aldıkları ücretlerin arasında önemli farklılıklar vardır. İki ayrı vakıfta görev yapan câbiden biri 10, diğeri 2; müezzinden biri 9 diğeri 1 akçe alabilmektedir.¹⁶⁹ Çok genel hatlarıyla ücretler değerlendirilecek olursa da kayıtlarda ücretleri belirtilen görevlilerden çoğunun günlük 0-5 akçe arasında ücret aldıkları görülmüştür. Kaynaklarda, en fazla ücret alanların, sırasıyla mütevellî, câbî, imam, müezzin, hatip, nâzır ve cüzhânlar olduğu tespit edilmiştir.¹⁷⁰ Bütün bunlara ilâve olmak üzere, görevli ücretlerinin ne kadar olduğu, vakıfların kuruluş dönemlerinden sonra ne gibi farklılıklar meydana geldiği sorusuna daha kapsamlı bir çalışma ile cevap aranmalıdır. Ayrıca, vakfın kuruluşunda tayin edilen ücretlerin uzun süre sonra aynı kalıp kalmadığı, kalmış ise ne gibi problemler doğurduğu araştırılmalıdır.

165 VGMA, 1107: 2/1193.

166 16. yüzyılda kurulan Haseki Sultan'ın vakfiyesinde görevli ücretleri dirhem olarak şart kılınmışken 18. yüzyılda vakfa yapılan görevlilere ücretleri pare, akçe olarak ödenmiştir. Örn. bkz. VGMA, 1107: 2/ 240. Fetihhân ücreti ise 5 akçe (bazı kayıtlarda da 5 akçe Osmânî) olarak ödenmiştir. Örn. bkz. VGMA, 1107: 2/321; 1109: 110/5. Hurûfât defterleri'nde yer alan atama kayıtlarında aynî veya intifa ile ilgili olmayan görevli ödemelerinin tamamına yakını akçe olarak ödenmiştir. Bkz. Memiş, "Hurûfât defterleri'nde Kudüs-i Şerîf", s. 244-299.

167 Örneğin Kubbetü's-Sahrâ'da Merhum Turgut Ağa ruhu için Kur'an-ı Kerim okuyacak eczâhân yıllık 6 "*sikke-i hasene*" ücret ile atanmıştır. VGMA, 1160: 116/3.

168 Örneğin Haseki Sultan Vakfı'nda görevli du'âgûy ücreti yarımşar batman buğday olarak ödenmiştir. VGMA, 1119: 110/21.

169 Sırasıyla bkz. VGMA, 1110: 131/ 13; 1108: 1/15; 1111: 54/32; 1107: 2/329.

170 Ücretlere ilişkin hazırlanmış tablolar için bkz. Memiş, "Hurûfât defterleri'nde", s. 248, 250, 257, 262, 281.

Mütevelli ücretlerinin genelde 1 akçe veya 1 dirhemden başlayan ve günlük olarak 30 akçe ve 60 dirheme çıkan bir farklılığı görülür. Örneğin Seyfeddin Ahmed al-Hakkârî Vakfı'nın tevliyet ücreti 1 akçe iken Şeyh Cerrah Vakfı tevliyeti 4 akçe; Meymûniyye Medresesi Vakfı tevliyet ücreti 5 akçe; Veliyullah Cemaleddin Musa es-Samet Vakfı tevliyeti 10 akçe; Haseki Sultan Vakfı tevliyeti 30 dirhemdir.¹⁷¹ Sicilde yer alan Receb 1229/ M. 1814 tarihli muhasebe kaydında zürri Hüseyin Kımı' Vakfı'nın mütevellisine 36 zolota, câbîsine 3 zolota ücret verildiği kayıtlıdır. Muharrem 1229 / M. 1814 tarihli Kasım Bey et-Tercemân Vakfı'nın mütevellisi ücreti 36 zolota, câbîsine de 3 zolota verildiği kayıtlıdır. Aynı döneme ait zürri iki vakfın muhasebe kayıtlarındaki görevli ücretleri aynıdır.¹⁷²

Yıllık olarak tayin edilen mütevelli ücretlerinde ise, 0-5 kuruş arasında değişiklik söz konusudur. 18. ve 19. asırlarda tesis edilen bazı cami imamlarına ise, 2-4 akçe arasında değişen günlük ücret ve 10 - 20 kuruş yıllık ücret tahsis edilmiştir. Aynı asırlarda kurulan vakıflarda doğal olarak görülebilecek olan ücret farklılığının aksine, hisseli tayin edilen ücretlerle, yıllık ya da günlük tahsis edilen ücretler arasında zamanla oluşan uçurumlar söz konusu olmuştur. Meselâ H. 1156/ 1743 tarihinde 2 akçe (yıllık 10 kuruş) ücret alan bir imam ile senelik 1440 kuruş ücret alan imam arasında büyük bir ücret farklılığı vardır. H. 1146/ M. 1733 tarihli bir atama kaydında yevmiye 1 akçe (senelik 5 kuruş) ücret alan bir mütevelli bulunduğu gibi,¹⁷³ yedi yıl sonrasına ait 1740 tarihli muhasebe kaydında Meğârîbe Vakfı mütevelli hissesine senelik 153 zolota gibi diğerine göre fazla bir miktar isabet etmiştir. Dolayısıyla sabit ücretler değerini koruyamazken, hisseli ücretler gelir kaynakları korunabildiği sürece kendini muhafaza etmiştir. Bütün bu farklılıklara rağmen, önemli bir kısım ücretlerin birbirlerine yakın olduğu da gözden kaçmamalıdır.

Görevli ücretleri hakkında bir başka husus aynı vakıftan ücret alanların birbirlerine göre ücretlerinin durumudur. Genellikle vakıf görevlileri içerisinde çok farklı uygulamalara rastlanmakla birlikte, evlâdlık vakıflarda evlatlar ve diğerlerinde ise mütevelliler, diğer görevlilere nazaran daha fazla ücret almaktadır. Örneğin *Eş-Şeyh Halil el-Câ'ûnî Vakfı*'na ait H. 1168/ M. 1755 tarihli muhasebe kaydında Seyyid Abdurrahîm oğlu hissesi olarak 75 zolota; 372 zolota; Seyyid

171 Sırasıyla bkz. VGMA, 1107: 2/ 124; VGMA, 1107: 2/162; VGMA, 1107: 2/216; VGMA, 1107: 2/ 285; GMA, 608/2: 235/138.

172 Sırasıyla bkz. KŞS, 297: 33; KŞS, 297: 34.

173 VGMA, 1109: 6/52.

Abdüllatif hissesi olarak da 45 zolota vazîfe ayrılmıştır.¹⁷⁴ Haseki Sultan Vakfi mütevellisi ise günlük 30 akçe alırken, câbi 6 akçe, kâtip 10 akçe, imam 4 akçe, aşçıbaşı 7, çanakçı 3, bevvâb 4 akçe vazîfeye mutasarrıflardır.¹⁷⁵ Diğer taraftan ücretsiz görev yapan mütevelliler bulunabildiği gibi, vakıf harcamaları sonrasında kalan miktar, çoğunlukla evlâd-ı vâkîf olan mütevellininindir.¹⁷⁶ Örneğin “*Mescid Vakfi Necmeddin Ebû Muhammed Abdurrahim Et-Tebârî dimekle ma'rûf Vakıf ile Seyyid Şabbaz, Şeyh Mezîd, Şeyh Muharrem Senâu'd-dîn ve Seyyid Celâl Tekyesi*”nin tevliyet ve nezâret görevlerine hasbî olarak atamalar yapılmıştır.¹⁷⁷

Müteveli dışında, genellikle cami, medrese, zaviye görevlilerinden imam, müderris, muallim ve şeyhlerin diğer benzer hususiyetleri dikkati çekmektedir.

Ücretlerle ilgili önemli bir başka husus, görevli ücretlerinin toplam vakıf gelirleri içerisindeki oranıdır. İlk olarak, hayrî ve zürri iki vakfa ait muhasebe kayıtlarından ilkinde, Meğâribe Vakfı'nın H. 1153/M. 1740 tarihli muhasebe kaydında toplam vakfın gelirleri 1150 zolota olarak kaydedilmiştir. Masrafları ise toplamda 710 zolota olarak tespit edilmiştir. Belirtilen toplam miktar içerisinde ehl-i vezâifler arasında müteveliye yıllık 153 zolota, kâtibe günlük 8 (yıllık 94 zolota), nâkîb-i zâviyeye günlük 34 zolota (yıllık 400 zolota) verilmiştir. Bu da toplamda 647 zolota ile vakıf gelirlerinin % 56'sının ücretlere tahsis edildiği anlamına gelmekte idi.¹⁷⁸ İkinci örnekte ise, zürri bir vakıf olan eş-Şeyh Halil el-Câ'ûnî Vakfı'na ait H. 1168/M. 1755 tarihli muhasebe kaydında ise evlâd-ı vâkîfın gelirleri vakfın giderleri içerisinde %74'lük bir orana sahipti.¹⁷⁹ Buna göre vakıfların yıllık toplam geliri içerisinde en fazla nisbete görevli ücretleri ile evlâdlar sahip bulunmaktadır. Daha geç bir döneme ait olmasına rağmen, Haseki Sultan Vakfı'na ait dört yıla ait bütçesini kapsayan 1276-1280/ 1860-61 ve 1864-65 tarihli defterlerde görevli ücretleri 4.110 kuruş (toplam giderler 21.884 kuruş) ile %19'lük bir orana sahip olduğu kaydedilmiştir. Okuyucular başlığı altında kaydedilen görevli ücretleri ise 2.379 kuruş ile %11'lik bir orana sahipken, *sâdât-ı*

174 KŞS, 264: 149.

175 VGMA, 523: 10-38.

176 Çalışma kapsamına giren dönemde Kudüs'te yeni kurulan zürri vakıfların çoğunluğunda vakfiyede belirtilen şartlar yerine getirildikten sonra (tamir, hayır şartı vb.) kalan vakıf gelirleri aynı zamanda da vakfın mütevellisinin de aralarında bulunduğu evlatlara şart kılınmıştır.

177 Sırasıyla bkz. VGMA, 551: 99/29; VGMA, 1160: 116/92.

178 KŞS, 224: 185-187.

179 KŞS, 264: 149.

müderrişin başlığı altında 1.070 kuruş ile %5'lik bir orana sahiptir.¹⁸⁰ Buradan da tüm masraflar içerisinde görevli ücretlerinin oranı %35 olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Osmanlı geneli için yapılan bir değerlendirmede Barkan camilere ait muhasebe giderleri içerisinde %90'lık bir oranın, imaretler için ise %52.5'luk bir oranın görevli ücretlerini kapsamış olduğunu tespit etmiştir.¹⁸¹ Bu veriler ile Kudüs'te bazı vakıflara ilişkin yukarıda zikredilen veriler göstermiştir ki vakıfların yıllık bütçeleri içerisinde vakıf görevlilerinin ücretleri önemli bir kalemdir.

Sonuç

Mevcut çalışmada, 18. yüzyılda askerî zümrenin genişlemesi olarak tanımlanabilecek Osmanlılaşma kavramı ile ifade bulan Osmanlı idari mekanizmasının taşrada yerleşmesi meselesi Kudüs vakıflarındaki istihdam ve atamalar üzerinden incelenmiştir. Kentin vakıflarının, görevlileri açısından pek çok imtiyaz sağladığı görülmüştür. Maaşlar, vergi muafiyeti ve toplumsal saygınlık gibi çeşitli getirileri olan vakıf görevleri Kudüs toplumu için de tercih sebebi olmuştur. Ancak bu vazifelerin elde edilmesinde aile mensubiyetinin öne çıktığı görülmüştür.

Öte yandan, çalışma neticesinde elde edilen bilgiler ışığında denilebilir ki, Osmanlı merkezi yönetimi 18. yüzyıl Kudüs taşrasında etkili ve sistemli bir şekilde takip ettiği tayin politikası ile merkezi denetimin devamlılığını sağlamıştır. Yukarıda yer verilen örnekler göstermiştir ki, tayin sistemi sıkı bir biçimde incelenmekle kalmamış aynı zamanda İstanbul'da Kudüs vakıflarının idari verilerine ilişkin kapsamlı dosyalar tutulmuştur. Bu da, atama kayıtları ile merkezi yönetim arasındaki tarihsel bir bağa işaret etmektedir. Osmanlı kazalarına ilişkin her türlü görevli tevcihatının tutulduğu Hurûfât defterleri ile yine vakıf bazlı tutulan ve özellikle vakıfların yönetici kadrolarına ilişkin detaylı bilgilere yer verilen Atık (Hazîne) defterleri kayıtları bu durumu destekler nitelikteki defterlerdir. Bu nedenle kentte vakıf görevlileri içerisinde ilk sırada mütevellilerin bulunduğu, ardından şeyh, zaviyedar, cüzhan, türbedar ve imam gibi görevlilerin kaydedildiği tespit edilmiştir. Kentin vakıf görevli sayıları ile kent nüfusu karşılaştırıldığında vakıf görevli sayısının önemli bir yekûn tuttuğu da görülmüştür. Bunda özellikle 18. yüzyılda hisseli görevlendirmeler, yeni görev ihdası gibi gerekçelerle artan görevli sayılarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Görevli ücretlerinden nakdî olarak tayin edilenler, zaman geçtikçe enflasyona uğramış, bu durumda bazı görevlilerin

180 Singer, "The Privileged", s. 257-69.

181 Barkan, "Şehirlerin Teşekkül", s. 239-243.

birden fazla görev alması veya görevlerin çok sayıda hisseye bölünmesi yaygın bir hale gelmiştir.

Kudüs vakıflarının örgütlenmesi merkezi otoritelere bu vakıfların idaresi üzerinde sıkı bir denetim imkânı tanımıştır. Bu Kudüs vakıfları örneğinde öncelikle, vakıfların idaresinin ve ulemâ ilişkî ağlarının devletin bürokratik, iktisadi ve idari yapısına sistematik bir biçimde dâhil edilmesinin bir neticesi olarak karşımıza çıkmıştır. Çalışma kapsamında incelenen kayıtlar neticesinde ulaşılan bu sonuç, Osmanlı otoriteleri ile eyâletler arasındaki ilişkiler konusunda, merkezi denetimin azaldığını ve yerel güçlerin bağımsızlıklarını artırdığını kabul eden görüşe ters düşmektedir. Merkezi denetimin sadece sıkı bürokratik merkezileşme tedbirleri ile değil, sürekli olarak, güçlü yerel bağları olan memurlar ve vazifelilerin tayini sayesinde güçlendirildiği söylenebilir. Bu durumda sistemin kontrolü, dikkatli bir tayin politikası güdülerken ve ailelere, yerel iktidar yapıları içerisinde denge oluşturacak bir güç tabanı inşa etme izni verilerek sağlanmıştır. Bunun gerçekleştirilmesinde vakıflar önemli bir mekanizma olmuştur. Zira vakıflar, ilişkî ağlarını ve kurumları şekillendirme ve bütünleştirme vasıtası olmuş, aynı şekilde yerel ilişkî ağlarını destekleme ve denetleme işlevini yerine getirmiştir. Aynı zamanda devlet, vazifelilerinin ekonomik ağlarını idaresine dâhil ederek, kendi politikalarını hayata geçirmeye yardımcı bir mekanizma olan vakıf kurumunun denetimini sağlamıştır.

KUDÜS VAKIFLARINDA İSTİHDAM

Öz ■ Bu çalışma, Kudüs kenti vakıflarının 18. yüzyıldaki istihdam durumunu vakıf görevlilerinin sosyo-ekonomik ve demografik özellikleri bakımından incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Osmanlı merkezi yönetiminin vakıflara ilişkin uygulamaları bağlamında, devlet iktidarı ve denetiminin taşradaki işleyişi ve varlık belirtileri üzerinde durmaktadır. Dört kısımda oluşan incelemenin birinci kısmında Osmanlı toplum yapısı içerisinde vakıf görevlilerinin konumu tespit edilerek, bu görevlilerin tespit edilen unvan ve lakapları ve tarihsel süreç içerisindeki değişimlerine yer verilecektir. Sonrasında, görevlilerin tevcih, azl ve görev süreleri yine ayrı bir başlık altında incelenecektir. Bu bağlamda, Osmanlı merkezi yönetiminin yapılan bu atamalar konusundaki etkisi ve denetimine ilişkin süreçler belirlenmeye çalışılacaktır. Kudüs'teki vakıf görevlilerinin, kent nüfusu içerisindeki durumunu tespit etmeye çalıştığımız üçüncü kısmı, vakıf görevlilerinin ücretlerinin incelendiği bölüm takip edecektir. Bunların analizi ile Osmanlı merkezi yönetiminin bir taşra kentindeki otoritesini sürdürmesini mümkün kılan istihdam politikalarına vakıf görevleri ve maaşlar üzerinden ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: İstihdam, Kudüs, Vakıf, Sosyal Tarih, 18. Yüzyıl.

Bibliyografya

1.Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Şam Ahkâm Defterleri (ADVNS.AHK.ŞM)

(1): 44/2, 150/3, 155/1, 174/3, 191/3, 232/1, (2): 50/1, 154/2, 173/4, 180/2, 183/4, 184/4, (3): 46/1, 66/3, 58/4, 68/2, 76/2, 102/3, 5, 115/4, 120/4, 121/4, 139/1, 146/3, 232/1, (4): 29/4, 59/3, 125/2, 128/1-2, 135/2, (5): 9/1, 19/1, 27/1, 41/2, 53/1, 54/3, 95/1, (6): 14/45, 43/4, (7): 6/3.

Evkâf-ı Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d)1632: 15-32.

Evkaf Haremeyn Mukataası Surre Defterleri (EV.HMK.SR.d) 1971.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Ahkâm Defterleri: 814: 11, 29, 49-1, 49-2, 70, 89, 90, 93, 103, 106, 815: 16, 29, 82, 317: 221, 318: 119, 321: 273/2.

Atık (Hazine) Defterleri: 515: 33-101; 523: 8, 10-38; 524: 2-29.

Hurûfât/ 'Askerî Rûznâmçe Defterleri: 551/99, 552/37, 553/38, 554/25, 555/25, 556/39, 557/43, 1091/77, 1107/2, 1108/1, 1109/6, 1110/131, 1111/54, 1112/1, 1114/10, 1115/1, 1119/110, 1125/64, 1128/68, 1139/87, 1140/245, 1142/85, 1159/97, 1160/117, 1216/15.

Vakfiye Defterleri 608-2: 235/ 178.

İhyâu't-Turâs Veş-Şuûnu'd-Dîniyye Müessesetu İhyâu't-Turâs Ve'l-Buhûsu'l-İslâmiyye
Arşivi

Kudüs Şer'îye Sicilleri (KŞS) 202: 12-13, 207: 340, 208: 105, 209: 253, 213: 91-94, 218: 8, 470, 220: 33-34, 262: 108-109, 230:4, 110, 254: 505-506, 255: 53-54, 257: 65, 273: 36-37, 218: 253, 224: 185-187, 264: 149, 213: 91-94, 218: 470, 297:33-34, 264: 149, 224: 185-187, 264: 149.

2. Yayınlanmış Eserler

(Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler-II) *Kitâbu Mesâlib'l-Menâfi' i'l-Mü'minin*, Yaşar Yücel haz. , II, Ankara 1980.

Akdağ, Mustafa: *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi II*, Ankara, 1971.

El-Alemi, Muhammed Ali: "The Waqfs of the Traditional Families of Jerusalem During The Ottoman Period", in *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517-1917*, Sylvia Auld and Robert Hillenbrand ed., Londra: Altajir World of Islam Trust, 2000, s. 145-158.

Alkan, Mustafa: "Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât defterleri: Adana Örneği", *XV. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 11-15 Eylül 2006), *Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: TTK Basımevi, 2010, IV/I, s. 825-842.

El-Aseli, Kamil C.: "Jerusalem under the Ottomans 1516-1831 AD", *Jerusalem in History*, Kamil C. el-Aseli (ed.), Essex: Scorpion Publishing Ltd., 1989, s. 200-224.

Avcı, Yasemin: *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti, Kudüs (1890:1914)*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2004.

Baltacı, Cahit: "Osmanlılar Dönemi'nde Nakîbü'l-Eşraflık Müessesesi ve Nakîbü'l-Eşraflık Defterleri," *IV. Milli Türkoloji Kongresi*, 19-23 Ekim 1981.

Barbir, Karl K.: *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758*, Princeton: Princeton University Press, 1988.

Barkan, Ömer Lütfi: "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, 2, (1942), s. 279-386.

Barkan, Ömer Lütfi: "Vakıfların Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller", *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s. 354-365.

Barkey, Karen: *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to Centralization*, New York: Cornell University Press, 1994.

Bawatneh, Sheikh Jamal: *The Center for Heritage and Islamic Research*, Jerusalem: Palestinian National Authority Ministry of Waqf and Religious Affairs.

Baykara, Tuncer: *Osmanlı Taşra Teşkilâtında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Ankara: VGM Yay. 1990.

KUDÜS VAKIFLARINDA İSTİHDAM

- Buhl, Frantz: "Kudüs", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, VI, s. 952-964.
- Büssow, Johann: *Hamidian Palestine: Politics and Society in the District of Jerusalem, 1872-1908*, Leiden: Brill, 2011.
- Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005.
- Canbakal, Hülya: "On the 'Nobility' of Urban Notables," in *Proceedings of the Conference on the Provincial Elites in the Ottoman Empire*, Halcyon Days in Crete V, Rethymno: Foundation for Research and Technology-Hellas, Institute for Mediterranean Studies, 2006.
- Canbakal, Hülya: *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yay., 2009.
- Çiftçi, Cafer: *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*, Bursa: Gaye Kitapevi 2004.
- Demirel, Ömer: *Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü*, Ankara: TTK Yay., 2000.
- Doumani, Beshara: *Rediscovering Palestine, Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900*, California: University of California Press, 1995.
- Ergenç, Özer: "Osmanlı Klasik Dönemindeki 'A'yan' ve 'Eşraf' Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, III (1982), s. 105-118.
- Ergenç, Özer: "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, LII (1988), s. 667-683.
- Ergenç, Özer: *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı, 1995.
- Ergenç, Özer: *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa -Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, 2006.
- Filistin Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Akademik Topluluğu (PASSIA): *Mescid-i Aksa Rehberi (Harem-i Şerif)*, Kudüs: TİKA Yay., 2013.
- Güneş, H. Hüseyin: *Kudüs Meğaribe Mahallesi*, Ankara: VGM Yay., 2017.
- el-Hanbelî, Mucireddîn el-'Uleymî, *el-Ünsül-Celil bi-Târîhi'l-Kudsi ve'l-Halil*. C. II, Amman: Mektebetü'l-Muhtesib, 1973.
- Hathaway, Jane: *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of the Qazdağlıs*, Cambridge Studies in Islamic Civilization, Cambridge 1998.
- Hathaway, Jane: "Rewriting Eighteenth Century Ottoman History", *Mediterranean Historical Review*, 19/1 (2004), s. 29-53.
- Hillenbrand, Robert: "Introduction: Structure, Style and Context in the Monuments of Ottoman Jerusalem," in *Ottoman Jerusalem: The Living City, 1517-1917*, Sylvia Auld and Robert Hillenbrand (eds.), Londra: Altajir World of Islam Trust, 2000, pp. 1-23.

- İnalçık, Halil: "The nature of traditional society: Turkey", in *Political Modernization in Japan and Turkey*, R. E. Warde ve D. Rustow, (eds.), Princeton: Princeton University Press, 1964, pp. 42-63.
- İnalçık, Halil: "The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600", *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, Halil İnalçık with Donald Quataert (eds.), New York: Cambridge University Press 1994.
- Imber, Colin: *Ebu's-su'ud The Islamic Legal Tradition*, Stanford: Stanford University Press, 1997.
- Khoury, Dina Rizk: *State and Provincial Society in the Ottoman Empire, Mosul, 1540-1834*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Kılıç, Rüya: *Osmanlı'da Seyyidler ve Dervişler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Köprülü, Fuad: "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s. 5-6.
- Masters, Bruce: *The Origins of Western Economic Dominance in the Middle East: Mercantilism and the Islamic Economy in Aleppo, 1600-1750*, New York, 1988.
- Memiş, Şerife Eroğlu: "Between Ottomanisation and Local Networks: Appointment Registers as Archival Sources for Waqf Studies. The Case of Jerusalem's Maghariba Neighborhood," in Angelos Dalachanis – Vincent Lemire (eds.), *Ordinary Jerusalem 1840–1940, Opening New Archives, Revisiting a Global City*. Leiden: Brill, 2018, pp. 75–99.
- Memiş, Şerife Eroğlu: "Osmanlı Taşra Toplumu ve Vakıf Kurumu: Kudüs, 1703-1831", (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2016).
- Memiş, Şerife Eroğlu: *Hurûfât defterleri'nde Kudüs-i Şerif Kazası: Vakıflar, Görevler ve Görevliler*, İstanbul: Yeditepe, 2017.
- Neuwirth, Angelika: "Jerusalem in Islam: The Three Honorific Names of the City," in *Ottoman Jerusalem. The Living City: 1517-1917*, S. Auld ve R. Hillenbrand, eds., Londra: Altajir World of Islam Trust, 2000, pp. 77-93.
- Orbay, Kayhan: "Vakıf Ekonomisi ve Yeniden-Dağıtım," in Kenan İnan et al. (eds.), *CIE-PO-22 Symposium*, Trabzon: Trabzon BŞB Kültür Yay., 2018, I, s. 111-119.
- Orbay, Kayhan: "Imperial Waqfs within the Ottoman Waqf System", *Endowment Studies*, vol. 1/2 (2017), pp. 135-153.
- Ömer Hilmi Efendi: *İthâfû'l-Ahlâfî Abkâmü'l Evkâf*, Ankara: VGM Yay., 1977.
- Özkaya, Yücel: *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985.
- Raymond, Andre: "The Ottoman Conquest and the Development of the Great Arab Towns", *International Journal of Turkish Studies*, 1 (1979-80), pp. 84-101.

KUDÜS VAKIFLARINDA İSTİHDAM

- Salzman, Ariel: "An Ancien Regime Revisited": 'Privatization' and Political Economy in the Eighteenth Century Ottoman Empire", *Politics and Society*, 21 (1993), s. 393-423.
- Schilcher, Linda S.: *Families in Politics: Damascene Factions and Estates of the 18th and 19th Centuries*, Stuttgart: Steiner Verlag Wiesbaden 1985.
- Şemseddin Sâmî, *Kamusu'l-A'lâm*, İstanbul 1317 (1899).
- Savaş, Saim: *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi: Sivas Ali Baba Zaviyesi*, İstanbul: Dergah Yayınları 1992.
- Singer, Amy: "The Privileged Poor of Ottoman Jerusalem", *Pauvreté et Richesse dans le monde Musulman Méditerranéen World/ Poverty and Wealth in the Muslim Mediterranean World*, Jean-Paul Pascual (ed.), Paris: Maisonneuve et Larose, 2003.
- Van Leeuwen, Richard: *Bir Osmanlı Şehri: Şam-Vakıflar ve Şehir*, İstanbul: Küre Yay., 2012.
- Yazbak, Mahmoud: "The Islamic Waqf in Yaffa and the Urban Space: From the Ottoman State to the State of Israel", *Adalah's Journal for Land, Planning and Justice*, 2 (2010), pp. 47-69.
- Yediyıldız, Bahaeddin: *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara: TTK Yay., 2003.
- Yediyıldız, Bahaeddin: "Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, İstanbul: MEB Yay., 1986, s. 153-172.
- Yediyıldız, Bahaeddin: "Müessese-Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk toplumu ve vakıf müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, XV (1982), s. 23-53.
- Yediyıldız, Bahaeddin: "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, XIV (1982), s. 1-27.
- Yediyıldız, Bahaeddin: "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", *Türk Kültürü* 219 (1981), s. 262-271.
- Yüksel, Hasan: *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas: Dilek Yay., 1998.
- Ze'evi, Dror: *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, S. Çağlayan çev. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.